

ตำรวจภูธร

ประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑๑

พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง

พิมพ์แจกในงานศพ

อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ (สุด สาระสุทธิ์)

ปีมะแม พ. ศ. ๒๔๖๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
7 ส.ค. 2534
กรมศิลปากร

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร
หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

เลขหมู่ 959.4
ป247ด
เลขทะเบียน ล. 34 ม.19700

ประวัติการณ์สงคราม

ประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑๑

พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง

พิมพ์แจกในงานศพ

อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ (สุด สาระสุทธิ์)

ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร

คำนำ

นางสาวสวาดิ สาระสุทธิ์ ธิดาพระยาอุตรกิจพิจารณ์ พิศาลเกษตรพิสัย (สุด สาระสุทธิ์) มาแจ้งความแก่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าจะทำการปลงศพสนองคุณบิดา จะใคร่ได้หนังสือพิมพ์แจกในงานศพสักเรื่อง ๑ แลมีประสงค์จะให้ข้าพเจ้าแต่งเรื่องประวัติของพระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ในหนังสือนั้นด้วย พระยาอุตรกิจพิจารณ์กับข้าพเจ้าได้เคยรับราชการร่วมกันมาช้านาน นับว่าเปนผู้ที่ชอบพอคุ้นเคยกันมาอย่างสนิท ข้าพเจ้าจึงรับเปนธุระให้ตามประสงค์

ส่วนเรื่องหนังสือสำหรับจะแจกในงานศพพระยาอุตรกิจ ฯ นั้น มีหนังสือหอพระสมุด ฯ พิมพ์ขึ้นไว้เห็นเหมาะดีอยู่เรื่อง ๑ คือประชุมพงษาวดารภาค ๑๑ ว่าด้วยเรื่องพงษาวดารเมืองหลวงพระบาง หนังสือเรื่องนี้เมื่อพิมพ์ขึ้นแล้ว เจ้าภาพงานศพพระยาดัษกรปลาศ ได้มาขอแบ่งไปแจกในงานศพคราวนั้นหน่อยหนึ่ง หนังสือยังไม่แพร่หลายเหลืออยู่มาก ข้าพเจ้าเห็นว่าควรแจกในงานศพพระยาอุตรกิจ ฯ ได้เหมือนกัน เพราะพระยาอุตรกิจ ฯ ก็ได้เคยรับราชการตรากตรำทางเมืองหลวงพระบางมามาก ทำนองเดียวกับพระยาดัษกรปลาศ จึงได้แนะนำให้แจกหนังสือประชุมพงษาวดารภาค ๑๑ เล่มนี้

หนังสือพงษาวดารเมืองหลวงพระบางฉบับนี้ ตามเนื้อเรื่องแสดงว่าเปนหนังสือแต่งถวายเมื่อในรัชกาลที่ ๕ แต่ใครจะเปนผู้แต่งหาทราบไม่ หอพระสมุด ฯ ได้ต้นฉบับมาจากอาลักษณ์ฉบับ ๑ จากกระทรวงมหาดไทยฉบับ ๑ เรื่องข้างตอนต้นเห็นได้ว่าเก็บความมาจากพงษาวดารล้านช้าง ฉบับที่พิมพ์ในประชุมพงษาวดารภาคที่ ๑ นั้นเอง ฉบับนั้นเปนภาษา

ชาวหลวงพระบาง ฉบับนี้เอามาแต่งเสียใหม่ ให้เปนภาษาชาวกรุงเทพฯ อ่านเข้าใจง่ายขึ้น แลแต่งเรื่องพงษาวดารเพิ่มเติมต่อลงมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๔ แต่ความตอนต้นฉบับนี้ผู้แต่งแก้ไขศักราชจากฉบับเดิมจนเลอะเทอะวิปลาศมาก ข้าพเจ้าได้พยายามสอบแก้เข้าหาฉบับเดิม ซึ่งเห็นว่าจะเปนหลักฐานถูกต้องหลายแห่ง

หนังสือพงษาวดารทางนี้เรียกชื่อต่าง ๆ กันหลายอย่าง เรียกว่าพงษาวดารล้านช้างบ้าง พงษาวดารกรุงศรีสัตนาคนหุตบ้าง พงษาวดารเมืองหลวงพระบางบ้าง พงษาวดารเมืองเวียงจันท์บ้าง ชวนให้สงไสยความจริงดังนี้ คือ

ที่เรียกว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็ดี ฤๅเมืองล้านช้างก็ดี ที่จริงเปนอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เรียกว่าศรีสัตนาคนหุต เปนของผกภาษาบาฬีขึ้นเรียกให้เพราะ คำว่าล้านช้าง เปนภาษาที่ไทยเรียกกันมาแต่ก่อน ตามที่เข้าใจกันโดยมาก ฤๅแม้ความเข้าใจของพวกหลวงพระบางเองทุกวันนี้ว่า “ช้างสิบแสนตัว” จึงเขียนว่าล้านช้าง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชวินิจฉัยว่า ที่จริงนั้นลานช้าง หมายความว่าเปนทำเลช้างคู่กับลานนา ซึ่งเรียกอาณาเขตรมณฑลภาคพายัพมาแต่โบราณ หมายความว่าเปนทำเลทำนา เพราะทางเมืองหลวงพระบางเปนที่ห้วยเขาป่าดง ทำนองจะเปนที่มีช้างมาก จึงเรียกว่าลานช้าง ส่วนเมืองเชียงราย เชียงใหม่ มีที่รายสำหรับทำไร่นามาก จึงเรียกว่าลานนาเปนคู่กัน เปนคำของพวกไทยที่อยู่ข้างเหนือเรียกแต่ดึกดำบรรพ์ดังนี้

กรุงศรีสัตนาคนหุต ฤาล้านช้าง เดิมตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองเชียง คง เชียงทอง (คือที่หลวงพระบางทุกวันนี้) จึงเรียกว่า "เมืองหลวง" ยังหามีนามพระบางต่อเข้าข้างหลังไม่ เปนราชธานีมาจนปีวอก พ.ศ. ๒๑๐๓ ตรงสมัยในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิครองกรุงศรีอยุทธยา พระไชยเชษฐาธิราชย้ายลงมาอยู่เมืองเวียงจันท์เปนราชธานี เรียกเมืองเวียงจันท์ว่าเมืองหลวงขึ้นอีกแห่ง ๑ จึงเอานามพระบางเติมท้ายนามเมืองหลวงเดิม ว่าเมืองหลวงพระบาง ให้แปลกกับเมืองหลวงใหม่ ด้วยพระบางยังคงอยู่ที่เมืองหลวงเดิม กรุงศรีสัตนาคนหุตยังรวมเปนอาณาเขตรอันเดียวกันทั้งเวียงจันท์แลหลวงพระบางมาจนราวปีวอก พ.ศ. ๒๒๓๕ ตรงสมัยในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาครองกรุงศรีอยุทธยา พวกราชวงศ์กรุงศรีสัตนาคนหุตเกิดแตกกันเปน ๒ ก๊ก พระไชยองค์แว[๑] ได้อาณาเขตรข้างตอนใต้ตั้งเมืองเวียงจันท์เปนราชธานี เจ้ากิงกิสสะ ได้อาณาเขตรข้างตอนเหนือ ตั้งเมืองหลวงเดิม คือเมืองหลวงพระบาง เปนราชธานี ต่างใช้นามว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตเหมือนกันทั้ง ๒ ฝ่าย เมื่อปราบปรามกันลงไม่ได้ จึงได้ตกลงแยกกันเปน ๒ อาณาเขตร แลจึงเกิดชื่อสำหรับเรียกให้แปลกกันว่า พระเจ้ากรุงจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวฝ่าย ๑ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางฝ่าย ๑ แต่ผู้อื่นก็เรียกว่า เจ้าเมืองเวียงจันท์แลเจ้าหลวงพระบางจนทำลายล้างเมืองเวียงจันท์เมื่อเจ้าอนุเปนขบถในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์นี้จึงเหลือแต่หลวงพระบางเมืองเดียวจนตราบเท่าทุกวันนี้

---

๑ คำว่า แว คือคำเดียวกับ เว้ นั้นเอง เพราะพระไชย (เชษฐา) องค์นี้หนีไปตั้งตัวได้ที่เมืองเว้ในอาณาเขตรญวน

เรื่องพงษาวดารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ข้างตอนต้นที่จริงเปนพงษาวดารกรุงศรีสัตนาคนหุต ฤๅล้านช้างรวมกันลงมาจนน่า ๓๕ จึงแยกไปเปนพงษาวดารเมืองหลวงพระบาง เพราะเหตุที่มีเจ้าเวียงจันท์ขึ้นต่างหากอิกก๊ก ๑ อาณาเขตรแยกกันดังกล่าวมาแล้ว

ส่วนเรื่องประวัติของพระยาอุตรกิจพิจารณ์ฯ นั้น มีความสำคัญอันเปนข้อควรสังเกตอยู่ ๓ ข้อ คือ ข้อ ๑ พระยาอุตรกิจพิจารณ์ฯ อยู่ในผู้ซึ่งได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษในเมืองไทย ในชั้นแรกที่เล่าเรียนกันเมื่อในรัชกาลที่ ๔ นักเรียนชุดนี้ไม่มีกี่คนนัก ที่ปรากฏชื่อเสียงได้มารับราชการในรัชกาลที่ ๕ แต่ ๖ คน คือ พระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้) คน ๑ พระยาสมุทบรานรักษ์ (สิน) คน ๑ พระยาชนินทรภักดิ์ (เปลี่ยน) คน ๑ พระธรณีนฤเบศร์ (ปุ่น) คน ๑ หลวงสกลโลหะการ (อยู่) คน ๑ เปน ๖ คนทั้งพระยาอุตรกิจพิจารณ์ฯ ข้อ ๒ พระยาอุตรกิจพิจารณ์ฯ ตั้งแต่เข้ารับราชการจนกระทั่งออกจากราชการเมื่อแก่ชรา ได้สละถิ่นฐานบ้านเรือนไปรับราชการอยู่ตามหัวเมืองตลอดเวลา ๓๘ ปี เกือบจะมิได้มีเวลาอยู่บ้านเดิมของตนเลยก็ว่าได้ ข้อ ๓ พระยาอุตรกิจพิจารณ์ฯ ได้เคยไปรับราชการตามท้องที่ต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรสยามนี้เกือบจะทั่วทั้งหมด แลได้เคยเปนผู้ว่าราชการจังหวัดถึง ๙ จังหวัด ดูเหมือนจะมากจังหวัดยิ่งกว่าใคร ๆ ในสมัยอันเดียวกัน แต่มิได้เคยที่จะถูกย้ายถอนเพราะความเสียหายในส่วนตัวเลยสักครั้งเดียว ที่ออกจากตำแหน่งราชการก็เพราะทุพลภาพจนทนไม่ไหวแล้ว จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ออกไม่กี่ปีก็ถึงอนิจกรรม เรื่องประวัติของพระยา

อุตรกิจพิจารณ์ ฯ เปนข้อสำคัญอยู่ในความ ๓ ข้อที่กล่าวมานี้ ที่จะแสดงประวัติโดยพิศดารต่อไป

ประวัติพระยาอุตรกิจพิจารณ์

อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ พิศาลเกษตรพิษัย (สุดสาระสุทธิ์) ต, ช, ต, ม, ร, ป, ธ, สกุลเปนชาวสวน อยู่ตำบลสำเหร่ เกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีขาล จุลศักราช ๑๒๑๖ พ.ศ. ๒๓๙๗ ได้ไปเล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนของมิชชันนารีอเมริกันที่สำเหร่ แต่อายุได้ ๖ ขวบ เปนศิษย์หมอเฮ้าส์ เรียนอยู่จนอายุ ๒๑ ปี เข้ารับราชการเปนล่ามในกระทรวงพระกระลาโหมในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗

ในเวลานั้นรัฐบาลกำลังตรวจทางจะสร้างสายโทรเลข พระยาอุตรกิจ ฯ ต้องเปนล่ามไปกับกัปตันลอฟตัสและนายเดวิดสัน ซึ่งเปนพนักงานตรวจทางทำแผนที่ตลอดเวลา ๕ ปีติด ๆ กัน คือ

เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ ไปตรวจทางตั้งแต่เมืองนครศรีธรรมราชไปเมืองสงขลา เมืองไทรบุรี จนเกาะหมาก

เมื่อปีกุญ พ.ศ. ๒๔๑๘ ไปตรวจทางแต่เมืองสุราษฎร์ธานีขึ้นมาจนเมืองเพ็ชรบุรี

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙ ไปตรวจทางแต่กรุงเทพ ฯ ขึ้นถึงเมืองนครราชสีมา

เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๒๐ ไปตรวจทางแต่เมืองราชบุรี เมืองกาญจนบุรี จนต่อแดนทวายแลด่านพระเจดีย์สามองค์

เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๒๑ ไปตรวจทางแต่เมืองปราจิณบุรี ไปเมืองพระตะบองจนถึงทเลสาบต่อแดนเขมร

ต่อมาถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๒๒ เมื่อรัฐบาลอังกฤษขอให้กองแผนที่ในอินเดีย ซึ่งนายร้อยเอกซิลกับนายแมกคาที ซึ่งภายหลังได้เป่นพระวิภาคภูวดล มาตรวจทำแผนที่สามเหลี่ยม กระทรวงพระกระลาโหมก็ให้พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ไปเปนล่ามอยู่กับกองแผนที่อังกฤษอีก ๒ ปี

ครั้นเมื่อพระวิภาคภูวดล (แมกคาที) เข้ามารับราชการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ผึกหัดนักเรียนจัดตั้งกรมแผนที่ขึ้น พระยาอุตรกิจ ฯ จึงได้ย้ายจากกระทรวงพระกระลาโหมมาเปนล่ามอยู่ในกรมแผนที่ แล้วได้เปนล่ามไปในคราวพระวิภาคภูวดลขึ้นไปทำแผนที่หัวเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบาง เวลานั้นประจวบมีทัพฮ่อ พระยาอุตรกิจ ฯ ได้ช่วยราชการทัพ จึงได้รับพระราชทานเหรียญปราบฮ่อเปนบำเหน็จด้วย

ต่อมาเมื่อตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ได้ย้ายไปรับราชการเปนล่ามอยู่ในโรงเรียนนายร้อยปี ๑ แล้วย้ายมารับราชการอยู่ในกรมศึกษาธิการ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๓๒ เวลารับราชการอยู่ในกรมศึกษาธิการ ได้เปนล่ามไปกับข้าหลวงตรวจการศึกษาถึงประเทศยี่ปุ่น ได้รับเครื่องราชอิศริยาภรณ์ยี่ปุ่นดวง ๑ ต่อมาถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายไปรับราชการเปนหัวน่าพนักงานด่านภาษีอยู่ที่เมืองสมุทปราการ ๒ ปี

ถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้รวมหัวเมืองจัดตั้งมณฑลพิศณุโลก ได้รับเลือกเปนตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทยขึ้นไปรับราชการอยู่กับเจ้าพระยาสุรสีห์ ฯ แต่เมื่อยังเปนพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร สมุหเทศาภิบาลมณฑลพิศณุโลก ได้รับพระ

ราชทานสัญญาบัตรเปนหลวงนรภารพิทักษ์ ตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทย ในเวลารับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้ ได้ไปรั้งราชการอยู่เมืองพิจิตร ๘ เดือน เมืองสวรรคโลก ๖ เดือน

ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนบันดาศักดิ์ขึ้นเปนพระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดพิไชย รับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้ ๔ ปี พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ เปนผู้มีชื่อเสียงในการปราบโจรผู้ร้ายเข้มแข็ง เมื่อราชการในมณฑลพิศณุโลกลงระเบียบเรียบร้อยแล้ว จึงถูกย้ายไปว่าราชการจังหวัดอื่น มักจะเปนเพราะให้ไปปราบปรามโจรผู้ร้ายเปนพื้น พอปราบปรามเรียบร้อยแล้วก็ถูกย้ายไปอื่นอีก ด้วยเหตุนี้จึงได้เปนผู้ว่าราชการมาหลายจังหวัด คือ เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ ย้ายไปจากจังหวัดพิไชย ไปว่าราชการจังหวัดกระบี่ในมณฑลภูเก็ตอยู่ ๓ ปี ถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ ย้ายไปจากจังหวัดกระบี่ ไปว่าราชการจังหวัดเชียงรายมณฑลพายัพอยู่ ๒ ปี ถึงปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘ ย้ายจากจังหวัดเชียงราย มาเปนปลัดมณฑลชุมพรอยู่ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ๑ ปี แล้วไปเปนผู้ว่าราชการจังหวัดชุมพรอยู่อีก ๒ ปี ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๕๑ ย้ายไปจากจังหวัดชุมพร ไปว่าราชการจังหวัดระยองในมณฑลจันทบุรีอยู่ปี ๑ แล้วย้ายไปเปนผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ในมณฑลนครศรีธรรมราชอีก ๓ ปี ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๕๕ พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ มีความทุพลภาพ ได้ร้องทุกข์ต่อกระทรวงว่ารับราชการไม่ไหว ประสงค์จะขอกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งราชการประจำ แต่เวลานั้นพเอิญที่จังหวัดตรัง ต้อง

การผู้รั้งราชการในเวลาโจรผู้ร้ายยังไม่สงบ กระทรวงจึงขอแรงให้พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ไปรั้งราชการเมืองตรังอยู่จนสิ้นปี จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกจากตำแหน่งราชการประจำ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเบี้ยบำนาญมาจนตลอดอายุ

พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกมงกุฎสยาม เลื่อนขึ้นโดยลำดับ จนถึงตริตาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓ แลมงกุฎสยามชั้นที่ ๓ เมื่อพระยาอุตรกิจ ฯ ออกจากตำแหน่งราชการประจำแล้ว กลับมาอยู่บ้านเดิมที่สำเหร่ อาการที่ป่วยมาแต่ก่อนเปนแต่ทรงอยู่บ้าง ซุดลงบ้าง จนถึงวันที่ ๑๗ สิงหาคม ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑ พระยาอุตรกิจ ฯ ถึงแก่กรรม คำนวณอายุได้ ๖๕ ปี

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลยัญญราษีทักษิณานุปทาน ซึ่งนางสาวสวาดิ สาระสุทธิ์ ได้บำเพ็ญในการปลงศพสนองคุณ อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณ์ ฯ (สุด สาระสุทธิ์) ผู้บิดา ด้วยความกตัญญูกตเวทิ แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายผู้ที่ได้อ่านสมุดเล่มนี้ จะพอใจแลอนุโมทนาด้วยทั่วกัน.

สภานายก
หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง

◎ ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานดำเนินเรื่องต้นราชพงษาวดาร โดยลำดับโบราณราชกระษัตริย์ ซึ่งครองราชสมบัติสืบ ๆ กันมา ในมลาวประเทศเมืองชวา คือกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว หลวงพระบาง แลเมืองเวียงจันทบุรี แต่โดยสังเขป

เดิมยังมีพระมหากระษัตริย์องค์ ๑ ทรงพระนามชื่อว่าขุนบรมราชา ลงมาแต่เมืองแถน มาสร้างเมืองแถนเปนพระนครใหญ่ ขุนบรมราชามีพระมเหษี ๒ องค์ องค์ที่ ๑ ชื่อนางเอตแคง ที่ ๒ ชื่อนางยมภาลา นางเอตแคงนั้นมีพระราชบุตร ๓ องค องคที่ ๑ ทรงพระนามชื่อขุนลอ ที่ ๒ ชื่อท้าวลุกกรม ที่ ๓ ชื่อท้าวเจตเจือง นางยมภาลามีพระราชบุตร ๔ องค์ ผู้ที่ ๑ ทรงพระนามชื่อท้าวยิผาล้าน ผู้ที่ ๒ ชื่อท้าวไชยพงษ์ ผู้ที่ ๓ ชื่อท้าวสามจุสง ผู้ที่ ๔ ชื่อท้าวอัวอิน

◎ ขุนบรมราชามีพระราชบุตร ๗ องค์ดังนี้ แล้วมีช้างงาเกียว งากอดช้าง ๑ (คืองาไขว้) ครั้นช้างตัวนั้นถึงแก่กรรม ขุนบรมราชาจึงเอางาช้างตัวนั้นมาตัดเปน ๗ ท่อน ท่อนที่ ๑ เอาประทานให้ขุนลอ ท่อนที่ ๒ ประทานให้ท้าวยิผาล้าน ท่อนที่ ๓ ประทานให้ท้าวไชยพงษ์ ท่อนที่ ๔ ประทานให้ท้าวสามจุสง ท่อนที่ ๕ ประทานให้ท้าวอัวอิน ท่อนที่ ๖ ประทานให้ท้าวลุกกรม ท่อนที่ ๗ ประทานให้ท้าวเจตเจือง

ครั้นพระราชบุตรทั้ง ๗ พระองค์มีพระชนม์จำเริญใหญ่ขึ้นมา พอจะครองราชสมบัติได้ทั้ง ๗ พระองค์ ขุนบรมราชาผู้เปนพระราชบิดาจึงมีพระราชอาชญาทรงสั่งพระราชบุตรทั้ง ๗ พระองค์ สั่งให้ขุนลอผู้พี่ที่ ๑ มาสร้างเมืองชวาหลวงพระบาง สั่งให้ท้าวยี่ผาล้านไปสร้างเมืองปะคิง สั่งให้ท้าวไชยพงษ์ไปสร้างเมืองหงษาวดี สั่งให้ท้าวสามจุสงไปสร้างเมืองบัวชุม สั่งให้ท้าวอัวอินไปสร้างเมืองศรีอยุทธยา สั่งให้ท้าวลุกกรมไปสร้างเมืองอินทบัต สั่งให้ท้าวเจตเจืองไปสร้างเมืองเชียงขวาง (คือเมืองพวน)[๑] แล้วขุนบรมราชาจึงมีราโชวาทตรัสสอนยังพระราชบุตรทั้ง ๗ พระองค์นั้นว่า ถ้าผู้ใดไปสร้างบ้านแต่งเมืองมีบุญญานุภาพมาก ให้เร่งตั้งอยู่ในทางยุติธรรม อย่าได้คิดทัพศึกสงครามยกไปรบพุ่งเบียดเบียนตีชิงเอาบ้านเมืองแก่กันและกัน ผู้ใดไม่ฟังราโชวาทของพระราชบิดาสั่งสอนไว้นี้ ให้ผู้นั้นเกิดการพินาศฉิบหายในบัดนั้นโลกปรโลกให้ต้องด้วยคำแช่งดังนี้ ถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในยุติธรรมราโชวาทของพระราชบิดานี้ ให้ผู้นั้นมีความสุขความจำเริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ขุนบรมราชามีราโชวาทไว้ดังนี้ ครั้นถึงศุภวารมหามงคลพิไชยฤกษ์วันดี พระราชบุตรทั้ง ๗ พระองค์ก็พร้อมกันกรายถวายบังคมลา ต่างองค์ก็ต่างพาเอาไพร่พลไปตามราโชวาทของขุนบรมราชาผู้เปนพระราชบิดาทรงสั่งนั้น

---

๑ ในพงษาวดารล้านช้างว่า ขุนลอสร้างเมืองชะวา คือเมืองหลวงพระบาง ท้าวยี่ผาล้านสร้างเมืองหนองแส ท้าวไผสง (ตรงกับไชยพงษ์) สร้างเมืองลานนา (เชียงใหม่) ท้าวสามจุสงสร้างเมืองญวนแถว ท้าวงัวอินสร้างเมืองอโยทธยา ท้าวลกกรมสร้างคำเกิด ท้าวผอสาม (ตรงกับเจตเจือง) สร้างเมืองเชียงขวางในเขตรพวน

ขุนลอผู้เปนพี่ที่ ๑ ก็พาเอาไพร่พลลงมาสร้างเมืองชวา กรุง
ศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ขุนลอมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อ
ขนตาม ขุนลอครองราชสมบัติถึงกาลชนมายชรานักแล้ว ก็เสด็จถึง
แก่พิราไลย ขุนตามผู้เปนพระราชบุตร ได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ในกรุงศรีสัตนาคนหุตสืบไป

ขุนตามมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนซวา ขุนตามถึงแก่
พิราไลยแล้ว ขุนซวาได้ขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชบุตร
องค์ ๑ ชื่อขุนซวาย

ขุนซวาถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนซวายได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนซวายมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขนค

ขุนซวายถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนคุได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนคุมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนควง

ขุนคุถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนควงได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนควงมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนคาง

ขุนควงถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนคางได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนคางมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนแพง

ขุนคางถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนแพงได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนแพงมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนเพิน

ขุนแพงถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนเพินได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนเพินมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนพิน

ขุนเพินถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนพินได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนพินมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนอุน
ขุนพินถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนอุนได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนอุนมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนคาน
ขุนอุนถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนคานได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนคานมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนเคก
ขุนคานถึงแก่พิราไลยแล้ว ขุนเคกได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ขุนเคกมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อขุนรูง แต่ทรงพระนามเปนขุนได้
ขึ้นครองราชสมบัติสิบ ๆ กันมาในเมืองชวา กรุงศรีสัตนาคนหุต
ล้านช้างร่มขาว รวม ๑๕ ขน ขนรูงมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวแทน
ขุนรูงเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวแทนได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ท้าวแทนมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวยูง
ท้าวแทนเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวยูงได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ท้าวยูงมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวเยือก
ท้าวยูงเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวเยือกได้ขึ้นครอง
ราชสมบัติ ท้าวเยือกมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวพิน
ท้าวเยือกเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวพินได้ขึ้นครอง
ราชสมบัติ ท้าวพินมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวพาด
ท้าวพินเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวพาดได้ขึ้นครองราชสมบัติ
ท้าวพาดมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวหลวง

ท้าวพาดเสด็จถึงแก่พิราไลยแล้ว ท้าวหลวงได้ขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวหลวงมีพระราชบุตรองค์ ๑ ชื่อท้าวละวัง แต่ทรงพระนามเปนท้าวครองราชสมบัติกรุงศรีสัตนาคนหุต ๖ พระองค์ ฯ

◎ ลุศักราช ๖๓๓ ปีมแมตรีศก (พ. ศ. ๑๘๑๔) ท้าวหลวงเสด็จถึงแก่พิราไลย เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงจึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวละวังขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ถวายพระนามว่าพระยารัง พระยารังมีพระราชบุตรองค์ ๑ ทรงพระนามท้าวสุวรรณคำผง พระยารังครองราชสมบัติ ๔๕ ปีก็เสด็จถึงแก่พิราไลย พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏ ฯ

◎ ลุศักราช ๖๗๘ ปีมโรงอัฐศก (พ. ศ. ๑๘๕๙) เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงจึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวสุวรรณคำผงขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ถวายพระนามว่าพระยาสุวรรณคำผง พระยาสุวรรณคำผงมีพระราชโอรสองค์ ๑ ทรงพระนามขุนยักษ์พ่า ขุนยักษ์พ่ามีพระราชบุตรองค์ ๑ ทรงพระนามท้าวพ่างุ้มราชกุมาร แต่ท้าวพ่างุ้มราชกุมารองค์นี้ เมื่อประสูตรออกจากครรภ์แห่งมารดานั้น มิพระทนต์เต็มพระโอษฐ์ออกมา แต่ในครรภ์ เมื่อท้าวพ่างุ้มราชกุมารมีพระชนม์จำเริญใหญ่ขึ้นมา ขนยักษ์พ่าผู้เปนบิดาไปกระทำชั้วยนางขอม (เขมร) มารดาเลี้ยงอันเปนนางห้ามของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตผู้เปนพระราชบิดา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็ทรงพระโกรธ จึงมีรับสั่งแก่เสนาบดีทั้งปวงจะให้กุมขุนยักษ์พ่าพันธนาไปสำเร็จโทษเสียตามความผิด เสนา

พฤฒามาตย์ราชมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงพร้อมกันกราบทูลขอโทษ
ชีวิตรขุนยักษ์พ่าไว้ พระยาสุวรรณคำผงองค์เปนพระเจ้าแผ่นดินก็
ทรงอไภยโทษแต่ชีวิตร แล้วมีรับสั่งให้ขับไล่ขนยักษ์พ่าไปจาก
พระราชอาณาเขตรกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ท้าวพ่างุ้ม
ราชกุมารทราบว่า พระยาสุวรรณคำผงองค์เปนพระเจ้าบู่ทรงพระพิโรธ
ขับไล่ขุนยักษ์พ่าผู้เปนพระราชบิดาให้หนีจากพระราชอาณาเขตรกรุงศรี
สัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวดังนั้น ท้าวพ่างุ้มราชกุมารก็ขอไปตาม
พระราชบิดา เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง มิความเกรงกลัว
ขุนยักษ์พ่า แลท้าวพ่างุ้มราชกุมารไปเบื้องน่า จึงพร้อมกันแต่ง
ให้เถ้ากะโยยคน ๑ เถ้ากรางคน ๑ เถ้าคำคน ๑ หอไชยคน ๑
โลดังคน ๑ ให้เอาเรือลำ ๑ ไปส่งขุนยักษ์พ่ากับท้าวพ่างุ้มราชกุมาร
ไต้แก่งลีผีเหนือเมืองอินทบัต ฯ

◎ ขนยักษ์พ่ากับท้าวพ่างุ้มราชกุมาร สองกระษัตริย์ก็พากัน
เสด็จดำเนินไปถึงเมืองอินทบัต ก็ขอเข้าพำนักอาไศรยอยู่ในกุฎิ
พระป่าขมันมหาเถรองค์ ๑ อันมีอยู่ในเมืองอินทบัต พระผู้เปนเจ้า
จึงถามเจ้าราชกุมารทั้ง ๒ ว่า ท่านทั้ง ๒ มาแต่เมืองใด เจ้าราชกุมาร
ทั้ง ๒ จึงนมัสการสำแดงความว่า ข้าพเจ้ามาแต่เมืองชวา คือกรุงศรี
สัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว พระผู้เปนเจ้าก็ทักถามปราไสเจ้า
ราชกุมารทั้ง ๒ หลายประการ จนดึกในราตรีกลางคืนท้าวพ่างุ้ม
ราชกุมารประชมหลับไป เสียงกรนนั้นดังไพเราะเหมือนดังเสียง
ดุริยดนตรี ครั้นรุ่งสว่างแสงอโณไทยขึ้นมา พระป่าขมันมหาเถร

องค์นั้นจึงทำนายว่า ท้าวพ้างุ้มราชกุมารองค์นี้ ภายภาคข้างน่าจะได้ครองราชสมบัติเปนเจ้าเอกเทศ จะมีบุญญานุภาพมาก กิติศัพท์พระบ่าขมันมหาเถรทำนายทรายไปถึงพระยาศิริจันทราชพระเจ้าอินทย์ต จึงมีรับสั่งให้หาท้าวพ้างุ้มราชกุมารเข้าไปเผ้า พระเจ้าอินทย์ตทอดพระเนตรเห็นท้าวพ้างุ้มราชกุมาร ประกอบไปด้วยลักษณกระษัตริย์ก็ทรงปราไสทักถามตามทางประเพณีขัตติยบุราณราชกระษัตริย์หลายประการ ท้าวพ้างุ้มราชกุมารก็กราบทูลพระเจ้าอินทย์ตขอถวายตัวเปนข้าทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ พระเจ้าอินทย์ตก็ทรงเลี้ยงท้าวพ้างุ้มราชกุมารไว้ ท้าวพ้างุ้มก็อยู่ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณได้ ๔ ปี ๕ ปีไม่ได้มีความรังเกียจ พระเจ้าอินทย์ตก็ยิ่งทรงพระเมตตาเปนอันมาก จึงยกเอานางคำหยาดอันเปนพระราชธิดาพระราชทานให้ท้าวพ้างุ้มราชกุมารเปนภิริยา ให้สมัคสังวาศอยู่ด้วยกัน แล้วพระเจ้าแผ่นดินอินทย์ตจึงทรงตรัสถามท้าวพ้างุ้มราชกุมารว่า คิดถึงกรุงศิริสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวบ้างฤา ๆ ยังไม่คิดถึง ท้าวพ้างุ้มกราบทูลว่า ข้าพระพุทธเจ้าคิดถึงกรุงศิริสัตนาคนหุตเปนอันมาก ด้วยได้พลัดพรากมาหลายปี พระเจ้าอินทย์ตทรงทรายแล้วก็ทรงสงสารท้าวพ้างุ้มราชกุมาร จึงตรัสว่าถ้าคิดถึงบ้านเมืองมากดังนั้น เราจะเกณฑ์กองทัพให้ขึ้นไป จะคิดเอากรุงศิริสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวจะได้ฤามิได้ ท้าวพ้างุ้มราชกุมารก็ยิ่งขนยักษ์พ้าจึงกราบทูลว่า ถ้าทรงพระเมตตาโปรดดังนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองก็พอจะรับนำทัพฉลองพระเดชพระคุณขึ้นไปได้ ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๗๑๓ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๑๘๙๔) ได้ศุภวาร มหามงคลพิไชยฤกษ์วันดี พระยาศิริจุนทราชพระเจ้าแผ่นดินอินทบัต จึงพระราชทานกองทัพให้ท้าวพ้างั้มราชกมาร ขนยักษ์พ้า ยกขึ้นไป ครั้นเดินทัพขึ้นไปถึงหัวเมืองตามรายทาง คือเมืองตระยองหนึ่ง เมืองติโคฎระยองหนึ่ง เมืองห้วยหลวงหนึ่ง เมืองไผ่หนามหนึ่ง ท้าวพ้างุ้มจึงมีหนังสือเข้าไปเกลี้ยกล่อมขอกองทัพขึ้นไปช่วยตีกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวทุกหัวเมือง พระยาสามเกิงเจ้าเมืองตระยอง พระยาสามคอเจ้าเมืองติโคฎระยอง ท้าวแก้วเจ้าเมืองห้วยหลวง พระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนาม มีหนังสือตอบว่าซึ่งท่านทั้งสองมีหนังสือมาขอกองทัพให้ขึ้นไปช่วยตีกรุงศรีสัตนาคนหุตนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่ควรแก่ท่านทั้งสองเลย ด้วยพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตพระองค์เปนพระราชบิดา เปนสมเด็จพระเจ้าปู่ พระองค์ยังมีพระชนม์ครองราชสมบัติอยู่ ไม่ควรจะคิดอกตัญญูต่อท่านผู้มีคุณ ด้วยขุนยักษ์พ้าเปนคนมีความผิดคิดทรยศ กระทำชู้ด้วยนางห้ามพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต องค์เปนพระราชบิดา พระองค์จึงทรงพระพิโรธขับไล่ขุนยักษ์พ้าให้หนีจากบ้านเมือง เพราะขุนยักษ์พ้ากระทำการไม่ชอบขนบธรรมเนียมแบบแผนพระมหากระษัตริย์ โทษขุนยักษ์พ้ามีมาก ซึ่งจะให้ข้าพเจ้าเกณฑ์กองทัพขึ้นไปช่วยท่านตีกรุงศรีสัตนาคนหุตนั้น ข้าพเจ้าเกรงกลัวพระเดชานุภาพของพระเจ้ากรุงศรีสัตนา

คนหุต สุดแล้วแต่ท่านทั้งสองเถิด หัวเมืองตามระยะทางมีหนังสือ
ตอบดังนี้ ขุนยักษ์พากับท้าวพ่างุ้มราชกุมารก็โกรธ ตอบว่าท่านไม่
ให้กองทัพขึ้นไปช่วยเราติกรงศรีสัตนาคนหุตก็ตามใจ ภายภาคน่า
คงจะได้เห็นกัน ท้าวพ่างุ้มกล่าวคำอาฆาฏดังนี้ ฯ

◎ ขณะนั้นท้าวเถียมคำยอ ลูกยี่หินเจ้าเมืองพวน กระทำชู้
ด้วยมารดาเลี้ยง ยี่หินเจ้าเมืองพวนผู้บิดาก็โกรธจะจับเอาท้าวเถียม
คำยอไปฆ่า ท้าวเถียมคำยอกลัวบิดาจะฆ่า ก็หนีลงมาอาไศรย
พำนักอยู่กับพระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนาม ครั้นท้าวพ่างุ้มเดินทัพขึ้นไป
ถึงเมืองไผ่หนาม ท้าวเถียมคำยอก็เข้าไปเผ้าท้าวพ่างุ้ม อ้อนวอน
ขอกองทัพขึ้นไปตีเมืองพวน ถ้าได้เมืองพวนแล้ว รับจะเกณฑ์เอา
เงินควานกุมการไพร่พลไปช่วยติกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว
ถ้าได้ราชสมบัติแล้วเมื่อใดจะขอเปนเมืองขึ้น ท้าวพ่างุ้มเสียคำ
อ้อนวอนมิได้ก็รับเอาเปนธุระ ขุนยักษ์พาแลท้าวพ่างุ้มราชกุมาร
กับท้าวเถียมคำยอบุตรเจ้าเมืองพวนเห็นดีด้วยกันแล้ว พร้อมกันสั่ง
พระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนาม ครั้นได้พิไชยฤกษ์มหามงคลวันดี
ก็ยกกองทัพเข้าไปทางแม่น้ำเนียกน้ำซัน เถ้าดำน้ำเจ้าเมืองเนียก
แลเถ้าดำน้ำมิดเจ้าเมืองซัน เกณฑ์ไพร่พลออกต่อรบเปนสามารถ
ท้าวพ่างุ้มราชกุมารก็เร่งกองทัพเข้าตี เจ้าเมืองเนียกเมืองซันทนฝีมือ
มิได้ ก็พากันแตกหนีไปเมืองโม้ ท้าวพ่างุ้มเร่งกองทัพตีเข้าไปถึง

เมืองโม้ จับได้ท้าววังท้าวคลังเข้าเมืองปลัดเมืองฆ่าเสีย แล้วเร่งกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงดี เมืองเชียงขวาง ยิหินเจ้าเมืองเชียงขวาง เวียนความกมการคุมไพร่พลออกต่อรบเปนสามารถกองทัพเจ้าเมืองพวนก็พ่ายแพ้แก่กองทัพท้าวพ่างุ้มอพยพครอบครัวทิ้งบ้านเมืองหนีไป ท้าวพ่างุ้มจึงยกกองทัพเข้าไปตั้งอยู่ลาดฮวงนาปลาแต่งพลทหารตามยิหินเจ้าเมืองเชียงขวางจับได้เอามาสำเร็จโทษเสียแล้วท้าวพ่างุ้มราชกุมาร ก็ตั้งท้าวเถียมคำยอให้เปนพระยาคำยอครองสมบัติในเมืองพวน เมื่อจุลศักราช ๗๑๔ ปี (พ.ศ. ๑๘๙๕) มโรงจัตวาศก ฃ

◎ ถึงปีมเสงเบญจศก จุลศักราช ๗๑๕ (พ.ศ. ๑๘๙๖) ขนยักษ์พ่ากับท้าวพ่างุ้มจึงสั่งพระยาคำยอ เกณฑ์เอากองทัพเมืองพวนตามสมควรแก่การได้แล้ว พระยาคำยอเจ้าเมืองพวนแต่งให้หมื่นนามเปนแม่กอง ครั้นได้ศุภวารมหาพิไชยฤกษ์วันดี ท้าวพ่างุ้มราชกุมารกับขุนยักษ์พ่าก็พาเอาไพร่พลยกออกจากเมืองพวนพร้อมกันทั้งสองทัพ ขุนยักษ์พ่าผู้เปนพระยิดายกกองทัพขึ้นไปตีทางหัวน้ำเชืองน้ำแซง ให้ลงมาบรรจบกันในกรุงศรีสัตนาคนหุต กองทัพท้าวพ่างุ้มยกตีไปทางน้ำคาน ครั้นไปถึงพรมแดนกรงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ท้าวพ่างุ้มจึงแต่งราชทูตานุทูตทูลราชสาสนเข้าไปเผ้าพระยาสุวรรณคำผงองค์เปนพระเจ้าปู่ ใจความในพระราชสาสนนั้นว่า จะขอเอาราชสมบัติกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเจ้ากรุงศรีสัตนา

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

คนหูตทรงทราบราชสาสนแล้วก็ทรงพระโกรธ จึงมีรับสั่งให้เสนาบดีเร่งเกณฑ์กองทัพยกออกต่อรบกับกองทัพท้าวพ้างุ้มหลายครั้ง กองทัพพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหูตก็พ่ายแพ้กองทัพท้าวพ้างุ้มทุกครั้ง พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหูตสุวรรณคำผงมีความอายแก่พระราชนัดดาเปนอันมาก พระองค์จึงเอาเชือกผูกพระสอแขวนคอในหอสูง ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย พระยาสุวรรณคำผงอยู่ในราชสมบัติ ๓๗ ปี พระชนมายุเท่าใดมิได้ปรากฏ เสนาบดีทั้งปวงจึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวพ้างุ้มราชกุมารขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหูตถวายพระนาม พระยาพ้างุ้มแถลงหล้าธรณี ฯ

◎ ลุศักราช ๗๒๕ (พ.ศ. ๑๘๘๖) ปีมเสงเบญจศก แต่กองทัพขุนยักษ์พ้าผู้เปนพระราชบิดานั้น ติลงมาทางน้ำเชื่องน้ำแชง ครั้นเดินทัพมาถึงปากห้วยสานในลำแม่น้ำเชื่อง ขุนยักษ์พ้าเจ็บวรรณโรคป่วยลงก็ถึงแก่กรรมไป พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหูตพ้างุ้มทรงทราบว่าขุนยักษ์พ้าผู้เปนพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ จึงทรงสั่งเสนาบดีจัดการเมรุมาศให้สมควรแก่อิศริยยศ แล้วก็ปลงศพพระราชบิดา พระยาพ้างุ้มครองราชสมบัติอยู่ ๓ ปี มีพระราชบุตรองค์หนึ่งทรงพระนามท้าวอ่นเรือน ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๗๑๘ (พ.ศ. ๑๘๙๙) ปีวอกอัฐศก พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหูตพระยาพ้างุ้ม คิดถึงความได้พยาบาทท้าวพระยาเมืองเวียงจันท์ เมืองไผ่หนาม เมืองห้วยหลวง เมืองติโคฏระตระบอง เมืองตระบอง จึงทรงสั่งเสนาบดีเกณฑ์กองทัพหลายหมื่น ครั้นได้มหามงคล

ฤกษ์วันดี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งพร้อมกัน ทั้งทัพเรือทัพบก ยกพยุหโยธาลงไปตีเมืองเวียงจันท์ เมืองหัวยหลวง เมืองตีโคฎะตระบอง เมืองตระบอง เมืองไผ่หนาม ได้กระทำสงครามแก่กันเปนสามารถ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตคุมพลทหารเข้าปล้นเอาเมืองเวียงจันท์ เมืองหัวยหลวง เมืองตีโคฎะตระบอง เมืองตระบองได้ แต่เมืองไผ่หนามนั้นหาได้ไม่ ด้วยปลูกไม้ไผ่เปนระเนียดล้อมเมืองไว้ ถึงจะยิงยืนเข้าไปสักเท่าใด ไม่อาจจะทำลายระเนียดไม้ไผ่นั้นได้ พระยาพ่างุ้มพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุต จึงทรงเห็นกลอุบายจะทำลายไม้ไผ่ระเนียดเมืองนั้นได้ด้วยปัญญาของพระองค์ จึงทรงสั่งเจ้าพนักงานคลังมหาสมบัติเอาทองคำมาทำเปนลูกกระสุนยืน ยิงเข้าไปในโคนระเนียดไม้ไผ่ แล้วก็แต่งเสือป่าด้อมมองคอยดู พระยาพ่างุ้มก็เลิกทัพกลับไปเที่ยวตีเมืองนานาประเทศที่ยังไม่อ่อนน้อมนั้นต่อไป ไพร่ราษฎรเมืองไผ่หนามทั้งปวงแลเห็นลูกกระสุนยืนทองคำอยู่ในโคนระเนียดไม้ไผ่ มิได้มีความวิตกสิ่งใด ต่างคนต่างเอาพร้ามีดเสียมขวานเข้าถางโคนไม้ไผ่ระเนียดเมืองจนเตียนแล้ว เอาไฟเผาแย่งกันเก็บเอาลูกกระสุนยืนทองคำ พวกเสือป่าที่ด้อมมองคอยดูอยู่นั้น แลเห็นราษฎรเมืองไผ่หนามถางระเนียดเมืองเตียนแล้ว ก็พากันเอาอาการตามไปกราบทูลพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตพระยาพ่างุ้มให้ทรงทราบ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทราบแล้ว ก็เสด็จพระราชดำเนินยกกองทัพกลับคืนมาตีพระยาเภาเข้าเมืองไผ่หนามๆเกณฑ์กองทัพออกต่อรบเปนสามารถ

พระยาพ้างุ้มก็เข้าหักเอาเมืองได้ พระยาพ้างุ้มจึงว่าแก่พระยาเภาว่า เรารบกันด้วยพลทหารท่านก็แพ้แก่เรา คราวนี้เราจะอนุญาตให้แก่ท่าน ท่านกับเราจงขี่ช้างออกต่อรบติกันตัวต่อตัว ถ้าใครดีก็จะได้เห็นกัน พระยาพ้างุ้มกับพระยาเภาจึงขี่ทรงช้างออกต่อรบติกันด้วยพระแสงขอเปนสามารถ ไม่มีใครแพ้แลชนะแก่กัน พระยาพ้างุ้มกับพระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนาม ก็ลงจากคอช้างมาสถิตย์เหนืออาศน์ พระยาพ้างุ้มจึงทรงตั้งพระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนามให้เปนพระยาเวียงคำ เหตุเสร็จได้เมืองไผ่หนามเพราะลูกกระสุนปืนทองคำ ครั้นเสร็จการแล้ว พระยาพ้างุ้มก็เลิกทัพกลับขึ้นไปกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ครองราชสมบัติอยู่ตามเดิม ฯ

๏ กิติศัพท์ทราบถึงพระยาศรีจันทราชพระเจ้าแผ่นดินเมืองอินทปัต ผู้เปนพ่อตา ว่าพระยาพ้างุ้มบุตรเขยยกกองทัพไปเที่ยวติหัวเมืองนานาประเทศมิให้อยู่เย็นเปนศุขได้ พระเจ้าแผ่นดินเมืองอินทปัตจึงทรงแต่งให้ราชทูตานุทูตถือราชสาสนขึ้นไปรับสั่งให้หาพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตบุตรเขยลงไปเผ้า พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทราบพระราชสาสนนั้นแล้ว จึงให้ท้าวพระยาข้าเผ้าจัดไพร่พลตามเสด็จโดยกระบวนอย่างเปนเจ้าเอกเทศ ครั้นถึงศุภวารมหามงคลฤกษ์ก็เสด็จลงไปตามรับสั่ง ครั้นไปถึงเมืองอินทปัต พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเข้าเผ้า พระเจ้าแผ่นดินอินทปัต จึงตรัสถามพระยาพ้างุ้มว่ามีคนเล่าฦาลงมาว่า เจ้ายกกองทัพไปเที่ยวติเมืองนานาประเทศทั้งปวง มิให้อยู่เย็นเปนศุขได้จริงฤา พระยาพ้างุ้ม

จึงกรายบังคมทูลว่า ข้าพเจ้าได้รบพุ่งหัวเมืองน้อยใหญ่เหมือนพระองค์ทรงทรายฉนั้น พระเจ้าแผ่นดินอินทบัตจึงตรัสห้ามพระยาพ้าง้ำว่า แต่วันนี้ไปภายน่าอย่าคิดเบียดเบียนหัวเมืองนานาประเทศเลย ให้ตั้งอยู่ในทางยุติธรรมเถิด พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็ยอมอยู่ในราโชวาท พระเจ้าอินทบัตจึงให้พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเข้าไปรับศีลห้ากับพระยาขมันมหาเถรในมหาวิหารพระยาง แล้วพระเจ้าอินทบัตจึงยกบรรดาหัวเมืองขึ้นแก่กรุงอินทบัตข้างฝ่ายเหนือ กำหนดแต่แก่งลีผีขึ้นไป พระราชทานให้ไปขึ้นแก่พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทั้งสิ้น แล้วพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็กรายบังคมทูลขอเอาพระพุทธรูปอันทรงพระนามว่าพระยางขึ้นไป กับพระยาขมันมหาเถรองค์ ๑ พระภิกษุสงฆ์ ๔ องค์ สามเณร ๓ องค์ ราชบัณฑิตย์ ๔ คน กับต้นพระศรีมหาโพธิซึ่งเอามาแต่ลังกาทวีปนั้นต้น ๑ พระเจ้าอินทบัตก็พระราชทานให้ตามปราถนา พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็กรายถวายบังคมลาพาพระยาง แลพระยาขมันมหาเถร ภิกษุสงฆ์สามเณรบัณฑิตย์พระศรีมหาโพธิแห่ขึ้นไป ครั้นไปถึงเมืองเวียงคำ พระยาเวียงคำมีความโสมนัศศรัทธายิ่งนัก จึงเข้ามาเผ้าทูลอ้อนวอนขอนิมนต์พระยางไว้กราบไหว้สักการบูชา พระยาพ้าง้ำเสียคำอ้อนวอนมิได้ ก็ยกพระยางให้พระยาเวียงคำไว้สักการบูชาตามศรัทธา แล้วพระยาพ้าง้ำก็พาเอาเสนาพฤฒามาตย์ราชบัณฑิตย์ ข้าเผ้าทูลลอองธุลีพระบาท เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปครองราชสมบัติอยู่ในกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวตามเดิม ฯ

◎ ครั้นที่หลังพระยาพ้าง้ำมหาตั้งอยู่ในยุติธรรมไม่ เห็นลูกเมีย เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรผู้ใดรูปงาม ก็รับสั่งให้หาเอามาสมัคสังวาศอยู่ด้วย เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรทั้งปวงเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งอยู่ในยุติธรรม ก็พร้อมกันไล่พระยาพ้าง้ำมหนีไปนอกพระราชอาณาเขตรกรุงศริสัตนาคนหุต พระยาพ้าง้ำมจึงหนีไปพึ่งพระยาคำตันอยู่ที่เมืองน่าน พระยาพ้าง้ำมอยู่ในราชสมบัติกรุงศริสัตนาคนหุต ๕๑ ปี พระชนม์ได้ ๗๐ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๕๕ (พ.ศ. ๑๙๓๖) ปีรกาเบญจศก สมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวอุ่นเรือนผู้เปนพระราชโอรสของพระยาพ้าง้ำม ขึ้นเสวยราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศริสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระเจ้าสามแสนไทไตรภูวนาธิบดี ด้วยเหตุที่พระราชรับสั่งให้เสนาพฤฒามาตย์ตรวจดูคนที่มีตระกูลในกรุงศริสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวกำหนดได้สามแสนตระกูล ที่คนไม่มีตระกูลนั้นหาเอาไม่ พระเจ้าสามแสนไทไตรภูวนาธิบดี ได้ครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศริสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ครั้งนั้นบ้านเมืองอยู่ศุขเกษมเปรมปรีดิ์มากนัก ด้วยพระองค์ทรงตั้งอยู่ในยุติธรรม แล้วพระองค์มีพระราชโอรส ๖ พระองค์ ทรงพระนามท้าวล้านคำแดงองค์ ๑ ท้าวคำยากองค์ ๑ ท้าวฦๅไชยองค์ ๑ ท้าวหมื่นไชยองค์ ๑ ท้าวไชยสารองค์ ๑ ท้าวพ้าคีนองค์ ๑ พระเจ้าสามแสนไทครองราชสมบัติได้ ๒๓ ปี พระชนม์ได้ ๖๐ ก็ถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๗๗ (พ.ศ. ๑๙๕๘) ปีมแมสัปตศก จึงสมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒมามาตย์ พร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวล้านคำแดงขึ้นเสวยราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว พระองค์มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ ทรงพระนาม ท้าวยู่ครององค์ ๑ ท้าวพรหมทัตองค์ ๑ พระเจ้าล้านคำแดงครองราชสมบัติอยู่ ๑๒ ปี พระชนม์ ๕๒ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๘๙ (พ.ศ. ๑๙๗๐) ปีมแมนพศก เสนาพฤฒมามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวพรหมทัต อันเปนพระราชบุตรของพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต อยู่ในราชสมบัติ ๔ เดือนก็เสด็จถึงแก่พิราไลย เสนาพฤฒมามาตย์จึงพร้อมกันอัญเชิญเอาพระยาปากห้วยหลวง พระราชบุตรพระเจ้าสามแสนไทขึ้นครองราชสมบัติได้ ๕ เดือนก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ในปีมแมนพศกนั้น แล้วเสนาพฤฒมามาตย์จึงอัญเชิญเอาพระยาหมื่นไชยพระราชบุตรของพระเจ้าสามแสนไทขึ้นครองราชสมบัติได้ ๔ เดือนกับ ๒๐ วันก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๙๐ (พ.ศ. ๑๙๗๑) ปีวอกสัมฤทธิศก เสนาพฤฒมามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวพ้าไค พระราชนัดดาของพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรงศรีสัตนาคนหุต อยู่ในราชสมบัติได้ ๘ ปี ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๙๘ (พ.ศ. ๑๙๗๙) ปีมโรงอัฐศก จึงสมณะพราหมณาจารย์ เสนาพฤฒมามาตย์อัญเชิญท้าวเชียงสาพระราช

นัดดาของพระเจ้าสามแสนไทขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรี
สัตนาคนหุต อยู่ในราชสมบัติ ๗ เดือน ก็เสด็จถึงแก่พิราไลยใน
ปีมโรงอัฐศกนั้น เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวง จึงอัญเชิญท้าวยู่ครอง
พระราชบุตรของพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้า
กรุงศรีสัตนาคนหุต อยู่ในราชสมบัติ ๙ เดือนก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๗๙๙ (พ.ศ. ๑๙๘๐) ปีมเสงนพศก เสนา
พฤฒามาตย์ราชปโรหิต จึงพร้อมกันอัญเชิญเอาพระยาคำเกิด
พระราชนัดดาของพระเจ้าสามแสนไทขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้า
กรุงศรีสัตนาคนหุต อยู่ในราชสมบัติ ๓ ปี ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๘๐๒ (พ.ศ. ๑๙๘๓) ปีวอกโทศก สมณะ
พราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวง จึงพร้อมกันอัญเชิญเอา
ท้าวฦๅไชย อันเปนพระราชบุตรของพระเจ้าสามแสนไทขึ้นครอง
ราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระยา
ไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว ท้าวลอพระเจ้าน้องเธอ ให้เปนมหาอุปราช
ฝ่ายน่า แล้วพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว จึง
ทรงแต่งเสนาพฤฒามาตย์ ผู้สมควรแก่ราชการพร้อมไปด้วยยศศักดิ
บริวาร ให้ไปบูชาเชิญพระบางแห่งขึ้นมาแต่เมืองเวียงคำ ครั้นมา
ถึงแก่งจันใต้เมืองเชียงคาน เรือที่รับพระบางมานั้นบังเอินให้ล่ม
ที่แก่งจัน พระบางก็พลัดตกจมอยู่ในน้ำ บรรดาคนที่แห่พระบาง
ขึ้นไปนั้นก็มิได้เปนอันตราย จึงพร้อมกันนำเอาอาการขึ้นไปกราย

บังคมทูลพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทรงทรายแล้ว ก็ทรงพระโทมนัสเสียพระไทยเปนอันมาก แต่พระยางที่จมอยู่ในน้ำนั้น เดชะบุญญานุภาพของพระยาง เทพยเจ้าทั้งปวงอัญเชิญเอาพระยางขึ้นจากน้ำคืนไปไว้พระวิหารเมืองเวียงคำตามเดิม ฯ

◎ ครั้นจุลศักราช ๘๓๘ (พ.ศ. ๒๐๑๙) ปีวอกอัฐศก บัวขวางชุนแลเนิกองค์ ยกเอากองทัพญวนมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว กำหนดพลทหารญวนห้าร้อยห้าสิบหมื่น พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตแลเจ้าอุปราชก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบเปนสามารถ บัวขวางชุนแลเนิกองค์แม่ทัพญวนเข้าปล้นเอาเมือง รบกันขนถึงอาวุธสั้น พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นว่าทัพญวนมีกำลังมากนัก ก็เลิกอพยพครอบครัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งลองลงมาพักอยู่เมืองเชียงคาน แต่เจ้าอุปราชนั้นทรงช้างเผือก กอบไปด้วยทหารเอก ๔ คน ชื่อท้าวนรสิงห์ ๑ ท้าวนรสาร ๑ ท้าวนรเคร ๑ ท้าวนรานารายน์ ๑ แต่ทหารเอก ๔ คนนี้มีกำลังกระโดดขึ้นได้ถึง ๘ ศอก รบญวนในกลางเมืองถึงตลุมบอนพลทหารกองทัพญวนล้มตายเปนอันมาก แต่เจ้าอุปราชทรงเห็นทหารเหน็ดเหนื่อยนัก ก็เสด็จลงจากคอช้าง ลงเรือพระที่นั่งจะข้ามน้ำโขงมาฟากฝั่งตวันตก เรือพระที่นั่งล่มในกลางแม่น้ำโขง เจ้าอุปราชก็ถึงแก่อสัญกรรมไปในกลางน้ำ ช้างเผือกก็ตายลอยน้ำไปด้วยกัน แล้วบัวขวางชุนแลเนิกองค์แม่ทัพญวนยกพลทหารติดตามพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตลงมาถึงปากแม่น้ำพูล พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว จึงแต่งให้ท้าวแท่งคำอันเปนพระราชโอรส

ยกกองทัพขึ้นไปตีบัวขวางชุนแลเนิกองค์ที่ปากน้ำพูล กองทัพญวน
ทนผมือมิได้ก็แตกกระจัดพลัดพรายหนีไป ครั้งนั้นพลทหารกองทัพ
ญวนล้มตายเปนอันมาก บัวขวางชุนแลเนิกองค์ตรวจดูพลทหาร
ที่ยกมายังเหลืออยู่แต่ห้าสิบหมื่น บัวขวางชุนแลเนิกองค์ก็พากันตกใจ
จึงริบเร่งกองทัพกลับคืนไป ครั้นเดินทัพไปถึงแว่นแคว้นแดนเมือง
บัวชุม[๒] บังเอินให้พ้าผ่ากองทัพบัวขวางชุนเนิกองค์ล้มตายเปน
อเนกอนันต์ เหตุนี้เพราะพระเจ้าบัวชุมมิได้ตั้งอยู่ในยุติธรรมตาม
บุราณราชประเพณี ขุนบรมราชาทรงแช่งไว้แต่ก่อนนั้น จึงบังเอินให้
เกิดพินาศฉิบหายต้องด้วยความแช่ง แต่พระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว
ครองราชสมบัติได้ ๓๗ ปี พระชนม์ ๖๕ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลยกับ
เมืองเชียงคาน ฯ

◎ ลุศักราช ๘๓๙ (พ. ศ. ๒๐๒๐) ปีรกานพศก ท้าวแห่งคำ
ที่เปนพระราชโอรส แลเสนาพฤฒามาตย์ราษฎรกรุงศรีสัตนาคนหุต
แลเมืองเชียงคานก็พร้อมกันปลงพระศพตามสมควรอันเปนพระเจ้า
แผ่นดินเอกเทศ ท้าวแห่งคำทรงศรัทธาสร้างพระเจดีย์องค์หนึ่ง
พระวิหารหลังหนึ่ง กับรูปพระพุทธปฏิมากรเสร็จแล้ว ก็เอาพระอัฐิ
ของพระราชบิดาเข้าฐาปนาประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ จึงเรียกวัดศพ
เชียงคานตราบเท่าบัดนี้ ท้าวแห่งคำจึงเลิกอพยพกวาดเอาตระกูล
ราชวงษานุวงษ์แลราษฎรทั้งปวงขึ้นไปตั้งกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง
ร่มขาวตามเดิม จึงสมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ราช

---

๒ ที่เรียกว่าเมืองบัวชุม หมายว่าเมืองญวนนั้นเอง

ษัณฑิตย์ พร้อมกันราชาภิเศกท้าวแห่งคำใหัขึ้นเสวยราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระยาสุวรรณบัลลังก์ครองราชสมบัติได้ ๑๒ ปี พระชนม์ได้ ๔๑ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๘๕๑ (พ.ศ. ๒๐๓๒) ปีรกาเอกศก สมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวหล้าแสนใต้ ผู้เปนพระราชอนุชาของพระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว ขึ้นเสวยราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระยาหล้าน้ำแสนไทไตรภูวนารถ ครั้นพระองค์ครองราชสมบัติอยู่แล้วพระองค์จึงทรงแต่งให้เสนาพฤฒามาตย์รายฎรลงไปสักการบูชาเชิญแห่เอาพระบางเมืองเวียงคำขึ้นไปไว้วัดเชียงกลางในกรุงศรีสัตนาคนหุต พระยาหล้าน้ำแสนไททรงพระศรัทธาสร้างพระวิหารหลังหนึ่งชื่อว่าวัดมโนรมยศรัทธาราม แล้วจึงเชิญเอาพระบางขึ้นไปไว้ในวัดมโนรมย์ พระยาหล้าน้ำแสนไทครองราชสมบัติได้ ๑๔ ปี พระชนม์ ๓๓ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๘๖๕ (พ.ศ. ๒๐๔๖) ปีกุญเบญจศก สมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงอัญเชิญเอาท้าวชมภูราชกุมาร ผู้เปนพระราชโอรสของพระยาหล้าน้ำแสนไทครองราชสมบัติในกรุงศรีสัตนาคนหุตได้ ๔ ปี พระชนม์ได้ ๑๔ ก็ถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๘๗๙ (พ.ศ. ๒๐๖๐) ปีเถาะนพศก สมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันราชาภิเศกท้าวภูไภราชกุมาร อันเปนพระราชโอรสของพระยาไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว

ขึ้นเสวยราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระยาวิชุณราชธิบัติ วันเมื่อราชาภิเศกนั้น เกิดมหัศจรรย์ในพิภัตลาอากาศ มีแสงพ้าแลบรุ่งเรืองสำแดงรัศมีต่าง ๆ เพราะเดชานุภาพของพระองค์ได้สร้างพระบารมีมาแต่ปางก่อน จึงเกิดมหัศจรรย์ดังนั้น เมื่อพระยาวิชุณราชได้ครองราชสมบัติ จึงทรงพระศรัทธาสร้างพระอุโบสถหลังหนึ่งกว้างขวางใหญ่โตเปนที่รโหฐาน ครั้นสำเร็จแล้วจึงอัญเชิญเอาพระบางเข้าไว้ในพระอุโบสถวัดวิชุณราชศรัทธาราม เปนที่สักการบูชาปรากฏแก่หัวเมืองนานาประเทศ พระองค์มีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนาม พระโพธิสารกุมาร พระยาวิชณราชครองราชสมบัติได้ ๒๓ ปี พระชนม์ ๕๓ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักราช ๙๐๒ (พ.ศ. ๒๐๘๓) ปีชวดโทศก สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวโพธิสารกุมารอันเปนพระราชโอรสของพระยาวิชุณราชขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ถวายพระนาม พระยาโพธิสาระมหาธรรมิกราชาธิราช พระองค์ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีบุญญานุภาพเปนอันมาก พระแซกคำสถิตย์อยู่ในพระวิหารเมืองเชียงใหม่ ก็เสด็จไปสู่พระบรมโพธิสมภาร เสด็จเข้าสถิตย์อยู่ในพระมหาอุโบสถวัดวิชุณราชศรัทธารามที่พระบางอยู่นั้น พระยามหาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ทราบว่าพระแซกคำหายไป ไม่ทราบว่าจะเสด็จไปอยู่แห่งใด พระยา

พรหมราชจึงทรงแต่งให้คนไปเที่ยวหาพระพุทธรูป ตามหัวเมืองนานา
ประเทศพวกละ ๒๐ คน ครั้นไปถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว
จึงเห็นพระแซกคำสถิตย์อยู่ในวัดวิชุณราชศรัทธาราม คนใช้เมือง
เชียงใหม่ ๒๐ คนนั้น สังเกตแม่นมั่นในสันดานด้วยกันทุกคนแล้ว
พอเวลาค่ำดึกประมาณ ๓ ยาม ก็พร้อมกันเอาเลื่อยตัดน่าต่างเข้าไป
ยกเอาพระลงจากแท่น พระแซกคำกระทำปาฏิหารเปนมหัศจรรย์
ต่าง ๆ บรรดาเลขวัดที่นอนรักษาอยู่นั้นรู้สึกขึ้น ก็พร้อมกันจับ
เอาพวกเมืองเชียงใหม่ได้ทั้ง ๒๐ คน ของจำตามธรรมเนียมโทษแล้ว
ก็เข้าไปเผ้ากราบทูลตามสาเหตุ พระยาโพธิสารราชทรงทราบแล้ว
ก็ตรัสว่า คนเมืองเชียงใหม่ ๒๐ คนนี้มากระทำการประมาทไม่มี
ความยำเกรง เราก็เปนพระเจ้าเอกเทศ คนพวกนี้มีโทษอันหนัก
ควรเราจะประหารชีวิตร แต่ว่าเราจะยกโทษให้สักครั้งหนึ่งปล่อย
ให้ไป เพราะเราเห็นแก่พระยามหาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่
แต่พระพุทธรูปนั้นเราจะเอาไว้ไหว้สักการบูชา ด้วยเรามิได้ไปลักเอามา
นี่หากเปนบุญญาธิการหนหลังของเราค้ำชูอุดหนุน พระพุทธรูปจึงเสด็จ
มาโปรดเราแลรายฎรทั้งปวงได้ไหว้สักการบูชา แล้วพระองค์จึงมี
รับสั่งให้ปล่อยคนโทษ ๒๐ คนนั้นกลับคืนไป ครั้นไปถึงเมืองเชียงใหม่
พร้อมกันเข้าเผ้ากราบทูลเจ้าเชียงใหม่ แจ้งความตามคดีทุกประการ
พระยามหาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ทรงทราบแล้ว ก็มีความ
สรรเสริญถึงพระยาโพธิสารราช พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุต

ล้านช้างร่มขาว ว่าพระยาโพธิสารราชองค์นี้ตั้งอยู่ในยุติธรรม อุส่าห์ทรงเมตตาถึงกับเราผู้กระทำผิด พระคุณนั้นไม่มีที่เปรียบได้ ควรเรายกเอาพระราชธิดาไปถวายจึงสมควรแก่คุณ พระยามหาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ จึงแต่งเสนาผู้ใหญ่แสนท้าวพระยาลาวทั้งปวงแห่เอานางยอดคำอันเป่นพระราชธิดาไปถวายพระยาโพธิสารราชพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตให้เปนอรรคมเหษี พระยาโพธิสารราชก็สมัคสังวาศอยู่ด้วยนางยอดคำ เกิดพระราชโอรส ๓ องค์ ทรงพระนามเชษฐวงษาราชกุมารองค์ ๑ เจ้าท่าเรือองค์ ๑ เจ้าวรวังโสองค์ ๑ มีพระราชธิดา ๓ องค์ ทรงพระนามนางแก้วกุมาริองค์ ๑ นางคำเล่าองค์ ๑ นางคำใบองค์ ๑ ฯ

◎ ศักราช ๙๑๕ (พ.ศ. ๒๐๙๖) ปีฉลูเบญจศก พระยามหาพรหมราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ถึงแก่พิราไลย เสนาบดีเมืองเชียงใหม่จึงนำเอาอาการไปกราบบังคมทูลพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็ทรงพระโทมนัศเสียพระไทย จึงทรงตรัสปราไสต่อราชทูตานุทูตตามประเพณีขัตยุราณราชกระยัตริย์ราชทูตเมืองเชียงใหม่จึงพร้อมกันกราบบังคมทูล ขอเอาเจ้าเชษฐวงษาราชกุมารไปครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่[๓] พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็ยกให้ ครั้นได้วันไชยมงคลนักขัตฤกษ์วันดี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็พาเอาเจ้าเชษฐวงษาอันเปนพระราชโอรส แลเสนา

---

๓ ในพงษาวดารเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าตาขอไปเลี้ยงไว้เชียงใหม่แต่เล็ก จึงได้ครองเมืองเชียงใหม่

พฤฒมามาตย์ พร้อมด้วยยศศักดิบริวารแห่ตามเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป ครั้นถึงเมืองเชียงใหม่แล้วก็ประชุมพร้อมกันไปด้วยสมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒมามาตย์ทั้งปวง ราชาภิเศกเจ้าเชษฐวงษาถวายพระนามพระยาไชยเชษฐาธิราช เสวยราชย์ในเมืองรัตนติงษาอภินวพิงคบุรีศรีเชียงใหม่ ครั้นเสร็จการราชาภิเศกพระราชโอรสแล้วพระยาโพธิสารราช พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตก็เสด็จพระราชดำเนินกลับคืนมาครองราชสมบัติอยู่ตามเดิม พระยาโพธิสารราชอยู่ในราชสมบัติได้ ๒๘ ปี พระชนม์ ๖๒ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย[๔] ฯ

๏ ลุศักราช ๙๐๙ (พ.ศ. ๒๐๙๐) ปีมแม เสนาพฤฒมามาตย์จึงนำเอาอาการขึ้นไปกราบบังคมทูลพระยาไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าแผ่นดินเมืองเชียงใหม่ทรงทราบ ก็ทรงพระกรรแสงเศร้าโศกเสียพระไทยเปนอันมาก จึงทรงตรัสสั่งจัตุรงคเสนา ว่าเราจะไปครอบครองกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวแทนพระราชบิดาของเรา จงเร่งจัดไพร่พลโยธาแห่ตามเสด็จโดยขบวน ให้สมควรแก่เราผู้เปนเจ้าเอกเทศ พระยาไชยเชษฐาธิราชอยู่ในราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ ๑๕ ปี ก็เสด็จพระราชดำเนินคืนมา ครอบครองกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางแทนพระราชบิดา เมื่อยวอกจุลศักราช ๙๑๐ พ. ศ. ๒๐๙๑ (แลครั้งนั้นเชิญพระแก้วมรกฎมาจากเมืองเชียงใหม่ด้วย)

---

๔ ในพงษาวดารล้านช้างว่า ท้าวโพธิสารพิราไลย ปีมแมจุลศักราช ๙๐๙

◎ พระยาไชยเชษฐาธิราชครองราชสมบัติอยู่ ๖ ปี แล้วพาเอาไพร่พลเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปครองราชสมบัติอยู่ในเมืองเชียงแสน ๙ ปี ก็เสด็จกลับคืนมาครองราชสมบัติกรุงศรีสัตนาคนหุตอยู่ ๒ ปี พระองค์ก็เวนเมืองให้สมเด็จเจ้าราชาคณะทั้งปวง แล้วทรงสั่งให้เสนาพฤฒามาตย์ผู้สมควรให้อยู่ประจำรักษาเมือง พระยาไชยเชษฐาธิราชก็อัญเชิญพระแก้วมรกฏ พระแซกคำ อพยพกวาดเอาเจ้านายบุตรหลานตระกูลราชวงษานุวงษ์ เสด็จพระราชดำเนินลงไปสร้างเมืองเวียงจันทบุรี ฯ

(เหตุที่พระยาไชยเชษฐาย้ายพระนครที่กล่าวตอนนี้ ในพงษาวดารเมืองเชียงใหม่ว่า เดิมเมื่อพระยาไชยเชษฐากลับไปครองกรุงศรีสัตนาคนหุตนั้น จะครองทั้งประเทศลานนาเชียงใหม่ด้วย แต่พวกท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่ไม่ยอมเปนเมืองขึ้นศรีสัตนาคนหุต จึงไปเชิญเจ้าเมกุติจากเมืองนายมาครองเมืองเชียงใหม่ พระยาไชยเชษฐาไปตั้งอยู่เมืองเชียงแสนนั้นไปทำสงคราม เพื่อจะเอาเมืองเชียงใหม่คืน แต่ไม่ชนะพวกเมืองเชียงใหม่ ประจวบเวลาพระเจ้าหงษาวดีมีอำนาจขึ้นทางเมืองพม่า พระยาไชยเชษฐาเห็นว่าถ้ามีศึกสงครามมาติดกรุงศรีสัตนาคนหุต จะเอาเมืองหลวงพระบางซึ่งเปนราชธานีเดิมเปนที่ตั้งต่อสู้ไม่มั่นคง จึงย้ายลงมาตั้งเมืองเวียงจันท์เปนราชธานีของกรุงศรีสัตนาคนหุต)

◎ ลุศักราช ๙๒๖ (พ.ศ. ๒๑๐๗) ปีชวด เมืองเวียงจันท์จึงมีนามชื่อว่า จันทบุรีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว แต่พระยางนั้นพระไชยเชษฐาธิราชมิได้เอาลงไปเมืองเวียงจันท์ เอาไว้ในพระมหาอุโบสถวัดวิชุณราชศรัทธาราม (ภายหลัง) จึงเติมนามขึ้นว่า กรุงศรีสัตนาคนหุต อุตมรัตนบุรีรมย์ พรหมจักรพรรดิศรีมหานครราชธานี ล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระยาไชยเชษฐาธิราชครองราชสมบัติเมืองเวียงจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต พระองค์ก็ทรงทศพิธราชธรรมมา จึงทรงพระศรัทธาเอาอิฐปูนก่อหุ้มพระเจดีย์ (ที่บรรจุ) พระบรมธาตุของศรีธรรมาโศกราช[๕] แล้วก็เอาทรัพย์สิ่งของทองเงินทั้งปวงเข้าประดิษฐานฐาปนาไว้เป็นที่นมัสการบูชาปรากฏแก่หัวเมืองนานาประเทศ ฯ

◎ พระยาไชยเชษฐาธิราช ได้พระมเหษีพระราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ ๑ พระราชธิดาพระเจ้ากรุงอยุทธยา ๒ องค์ พระราชธิดาพระเจ้าหงษาวดีองค์ ๑ ได้พระราชธิดาเจ้าเมืองเชียงรุ้ง ๒ องค์ ได้พระราชธิดาเจ้าเมืองเขมรองค์ ๑ บุตรเสนาผู้ใหญ่เมืองญวน ๓ คน ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๙๒๖ (พ.ศ. ๒๑๐๗) ปีชวด พระเจ้าหงษาวดีคุมกองทัพพม่ายกมาตีเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่ทนผ่อมิได้ก็แตกกระจัดพลัดพรายหนีไป พระยาสามล้าน พระยาจ่าบ้านก็อพยพกวาดไพร่พลหนีไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าหงษาวดีจึงแต่งให้อิมมาเล (คือพระมหาอุปราชา) พระราชโอรส

---

๕ คือพระธาตุพนม ที่เมืองนครพนม

กับพระยาอังวะผู้เปนพระราชอนุชา คุมกองทัพยกตามพระยาสามล้าน พระยาจ่าบ้านติเข้ามาขนถึงกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ จับได้เข้ามหาอุปราช กับพระเจ้าน้องนางเธอของพระยาไชยเชษฐาธิราช ๒ องค์ นางแห่งคำองค์ ๑ กับทั้งมารดานางแห่งคำองค์ ๑ รับขึ้นไปเมืองหงษาวดี ฯ

◎ ลุศักราช ๙๓๐ (พ.ศ. ๒๑๑๑) ยี่มโรง พระเจ้าหงษาวดีซ้ายกกองทัพพม่าลงมาตีเมืองเวียงจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตอีก พระไชยเชษฐาธิราชจึงอพยพกวาดเอาไพร่พลหนีลงไปตั้งค่ายอยู่ปากน้ำงึม พระเจ้าหงษาวดียกกองทัพตามลงไปล้อมตีค่ายปากน้ำงึมได้รับกันเปนสามารถเดชะบุญญานุภาพพระไชยเชษฐาธิราช ค่ายนั้นไม่เปนอันตราย พม่าก็เหลือปัญญาที่จะรบพุ่ง ก็พากันเลิกทัพกลับคืนไปเมืองหงษาวดี พระไชยเชษฐาธิราชก็กวาดเอาครอบครัวคืนมาอยู่เมืองเวียงจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตตามเดิม แต่พระไชยเชษฐาธิราชได้เปนพระเจ้าแผ่นดินครองราชสมบัติในเมืองเชียงใหม่ ๑๕ ปี ครองราชสมบัติในเมืองล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ๗ ปี ครองราชสมบัติเมืองเชียงแสน ๙ เดือน อยู่ในราชสมบัติเมืองเวียงจันทบุรี ๑๒ ปี ครั้นถึงพระชนม์ ๕๖ ปี ก็พาเอาข้าเผ่าทูลลองธุลีพระบาท เสด็จพระราชดำเนินออกไปพิพาศป่า พระองค์ก็เลยหายไปในกลางป่า พวกข้าเผ่าทูลลองธุลีพระบาทก็พากันเที่ยวค้นหาไม่พบ ก็พากันกลับเข้าเมืองเวียงจันท์ ฯ

◎ ลุศักราช ๙๓๓ (พ.ศ. ๒๑๑๔) ยี่มแม พระราชบุตรของพระไชยเชษฐาธิราชองค์ ๑ ชื่อพระหน่อแก้วยังทรงพระเยาว์อยู่ แล้วมีเสนาบดี

๒ คน ๆ หนึ่งชื่อ พระยาแสนสุรินทรขว้างพ้า คนหนึ่งชื่อ พระยาจันทสิงหราช เสนาทั้งสองก็แย่งกันเอาพระหน่อแก้วราชกุมารองค์นี้ไปเลี้ยง ก็เกิดความวิวาทรบพ่งกันขึ้น พระยาแสนสรินทรขว้างพ้าฆ่าพระยาจันทสิงหราชถึงแก่กรรมบนคอช้าง ฯ

◎ ลุศักราช ๙๓๕ (พ.ศ. ๒๑๑๖) ปีระกา เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรทั้งปวง จึงเอาพระยาแสนสุรินทรขว้างพ้าขึ้นครองราชสมบัติ มีพระนามชื่อว่า พระมังคลโพธิสาระราชาประเทศ พระเจ้าปู่หลานพระยาแสนสุรินทรขว้างพ้าครองราชสมบัติในเมืองเวียงจันทบุรีได้ ๓ ปี

◎ ลุศักราช ๙๓๗ (พ.ศ. ๒๑๑๘) ปีกุญ พระเจ้าหงษาวดียกกองทัพมาตีเมืองเวียงจันทบุรี ครั้งนั้นไพร่ราษฎรล้มตายเปนอันมาก พม่าจับได้พระยาแสนสรินทรขว้างพ้าขึ้นไปไว้เมืองหงษาวดี พระเจ้าหงษาวดีจึงให้เจ้ามหาอุปราชของพระยาไชยเชษฐาธิราชซึ่งได้ขึ้นไปครั้งก่อนนั้น ลงมาครองราชสมบัติในเมืองเวียงจันทบุรี ศริสัตนาคนหุต ฯ

◎ ลุศักราช ๙๔๑ (พ.ศ. ๒๑๒๒) ปีเถาะ มิคน ๆ หนึ่งมากล่าวเปนกลอุยายสำแดงตัวว่า เปนพระไชยเชษฐาธิราช มาคิดเกลี้ยกล่อมเอาผู้คนหัวเมืองได้หลายเมือง แล้วก็ยกเปนกองทัพตีเข้ามาถึงเมืองมั่นคำทอง มหาอุปราชองค์เปนพระเจ้าแผ่นดินเมืองเวียงจันทบุรีศริสัตนาคนหุต จึงให้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ พระสักรนคร แสนท้าวพระยาลาวทั้งปวง คุมกองทัพยกไปตีชาวแอกกระบือ รบกันเปนสามารถ ทนผู้มือชาวแอกกระบือมิได้ ก็พากันแตกกระจัดกระจายหนีเข้ามาเมืองเวียงจันทบุรี ชาย

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

อุบายคนนั้นก็คุมกองทัพชาวแอกกระบือแลเมืองมั้นคำทอง ยกเข้ามาตั้งณเมืองนครพนม แล้วก็ยกเข้ามาตีเมืองเวียงจันทบุรี ได้ทำสงครามต่อกันเปนสามารถ พลทหารเมืองเวียงจันท์ทนผีมือชาวแอกกระบือมิได้ ก็แตกกระจัดพลัดพรายต่างคนต่างหนี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ พาเอาพระราชธิดาทั้งสองลงเรือพระที่นั่งขึ้นไปถึงแก่งแห่ง ๑ เรือพระที่นั่งล่ม พระเจ้าเมืองเวียงจันท์กับพระราชธิดาทั้งสอง ก็ถึงแก่พิราไลยไปในน้ำ ฯ

◎ ลุศักราช ๙๔๒ (พ.ศ. ๒๑๒๓) ปีชวด กิติศัพท์ทราบขึ้นไปถึงเมืองหงษาวดี พระมหาอุปราชาเมืองหงษาวดี จึงตั้งพระยาแสนสุรินทรขว้างพ่าขึ้นเปนเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี ศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว แล้วคืนครอบครัวเมืองล้านช้างเวียงจันทบุรีซึ่งพระเจ้าหงษาวดีได้ขึ้นไปครั้งก่อนนั้น กลับลงมาตั้งเมืองเวียงจันท์ตามเดิม ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๙๔๔ (พ.ศ. ๒๑๒๕) ปีมะเมีย พระยาแสนสุรินทรขว้างพ่าถึงแก่กรรมไป เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวง จึงเอาพระยานครน้อยบุตรพระยาแสนสรินทรขว้างพ่าขึ้นครองราชสมบัติ ไม่ตั้งอยู่ในยุติธรรม เสนาบดีทั้งปวงจึงพร้อมกันให้ขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าหงษาวดี ๆ ทรงทราบแล้ว จึงให้พม่าลงมากุมเอาตัวพระยานครน้อยขึ้นไปไว้เมืองหงษาวดี ฯ

◎ ลุศักราช ๙๔๕ (พ.ศ. ๒๑๒๖) ปีมแม เมืองเวียงจันทบุรี ศรีสัตนาคนหุตก็ว่างเปล่าอยู่ได้ ๘ ปี ไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๙๔๖ (พ.ศ. ๒๑๒๗) ปีวอก สมเด็จเจ้าราชาคณะทั้งปวงจึงพร้อมกันขึ้นไปถวายพระพรพระเจ้าหงยาวดีอิมมาเล ขอเอาพระหน่อแก้ว[๖] อันเปนพระราชบุตรของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต พระยาไชยเชษฐาธิราช พระเจ้าหงยาวดีก็โปรดพระราชทานให้ จึงทรงตั้งพระหน่อแก้วให้เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ แล้วให้สมเด็จเจ้าราชาคณะทั้งปวงพาลงมาครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ พระหน่อแก้วครองราชสมบัติเมืองเวียงจันท์ได้ ๕ ปี พระชนม์ ๒๖ ก็ถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลศักราช ๙๗๑ (พ.ศ. ๒๑๕๒) ปีระกา เสนาบดีทั้งปวงจึงเอาพระธรรมิกราชกุมารบุตรของน้าพระหน่อแก้ว ในตระกูลพระยาไชยเชษฐาธิราชขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชบุตร ๒ องค์ ทรงพระนาม พระอุปยุองค์ ๑ พระหม่อมแก้วองค์ ๑ พระธรรมิกราชครองราชสมบัติได้ ๒๖ ปีก็เสด็จถึงแก่พิราไลย แต่พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏ เสนาบดีจึงเอาพระกระยัตริย์ ในตระกูลพระราชวงษ์ขึ้นครองราชสมบัติสืบ ๆ กันมาโดยลำดับ ๕ พระองค์มิได้ปรากฏพระนาม

(ตรงนี้ ฉบับที่ได้มาแปลเห็นจะยกพร่อง ในพงษาวดารล้านช้างฉบับหอพระสมุดว่า พระธรรมิกราชมีราชโอรสชื่อพระอุปยุวราช พ่อลูกครองเมืองด้วยกัน)

---

๖ บางฉบับเรียก พระหน่อเมือง

◎ ลุศักราช ๙๘๓ (พ.ศ. ๒๑๖๔) ปีระกา มีคนส่อเสียดให้พระธรรมิกราชกับพระอุปยุวราชผู้เปนราชโอรสแตกกัน เกิดรบกันขึ้น พระอปยวราชได้ครองเมืองเวียงจันท์เมื่อวันอาทิตย์เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ ปีขอ ศักราช ๙๘๔ พระธรรมิกราชพิราไลยที่น่าเชียงแคง หม่อมไชย แลพระยานุชิตลูกท้าวทั้งหลายก็ถูกฆ่าตายหมด ฯ

◎ ลุศักราช ๙๘๕ (พ.ศ. ๒๑๖๖) ปีกุญ พระอุปยุวราชพิราไลย เสนาอำมาตย์ทั้งหลาย จึงราชาภิเศกพระยามหานามผู้เปนพระยานคร ขึ้นเปนเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่า พระยัณฑิตโพธิสาร ฯ

◎ ลุศักราช ๙๘๙ (พ.ศ. ๒๑๗๐) ปีฉลู พระยัณฑิตโพธิสารพิราไลย เสนาอำมาตย์จึงเชิญพระหม่อมแก้วลูกพระธรรมิกราชน้องพระอุปยุวราช ขึ้นเปนเจ้าล้านช้าง เจ้าล้านช้างหม่อมแก้วพิราไลย จึงยกพระอปยวราช ลูกพระหม่อมแก้วขึ้นเปนเจ้าล้านช้าง ฯ

◎ พระอุปยุกุมารเปนพระราชบุตรของพระหม่อมแก้วได้ขึ้นเสวย ราชสมบัติเปนพระเจ้าจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต มีพระราชบุตร ๒ องค์ พระนามเจ้าตอนคำองค์ ๑ เจ้าวิไชยองค์ ๑ ฯ

◎ พระอุปยุอยู่ในราชสมบัติ ๑๒ ปี ก็ถึงแก่พิราไลย (ปีเถาะ ศักราช ๑๐๐๑ พ.ศ. ๒๑๘๒) พระชนม์เท่าไรมิได้ปรากฏ แล้วเจ้าตอนคำ ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ เปนพระเจ้าจันทบุรีศรีสัตนาคนหุต มีพระราชบุตร ๓ องค์ ทรงพระนาม เจ้าชมภูองค์ ๑ เจ้าบัญชาองค์ ๑ เจ้าสุริยองค์ ๑ เจ้าวิไชยผู้เปนอนุชามีพระราชบุตร ๒ องค์ ทรงพระนามเจ้าปุองค์ ๑ เจ้าซ้อยองค์ ๑ เจ้าตอนคำครองราชสมบัติได้ ๑๕ ปี พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏ ถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ (ปีมะเมียศักราช ๑๐๑๖ พ.ศ. ๒๑๙๗) เจ้าสุริยราชกุมารลูกเจ้าตอนคำองค์เปนพระอนุชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระนาม พระยาสริยวงษาธรรมิกบรมบพิตรสมเด็จพระเจ้าล้านช้างร่มขาว พระองค์ทรงพระวิตกเกรงพระเชษฐาทั้ง ๓ พระองค์จะชิงเอาราชสมบัติ จึงมีรับสั่งให้เสนาบดีทั้งปวงขับไล่พระเชษฐาทั้ง ๓ พระองค์ หนีจากกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ เจ้าชมภูพาเอาภิริยาคนหนึ่งกับแสนทิพนาบัวหนีขึ้นไปพึ่งเมืองเวียดนามญวน ก็เกิดบุตรองค์ ๑ ทรงพระนามชื่อพระไชยองค์เวียด[๗] เจ้าชมภูก็ถึงแก่อสัญกรรมในเมืองเวียดนามญวน แสนทิพนาบัวจึงเอามารดาของพระไชยองค์เวียดเปนภิริยาสมัคสังวาศอยู่ด้วยกัน เกิดบุตรคนหนึ่งชื่อท้าวนอง เจ้าบุญชหนีไปทรงผนวชอยู่ณะเขาภูหอภูโรง เจ้าปุหนีไปอยู่เมืองนครพนม เกิดบุตรคนหนึ่งชื่อเจ้านันทราช เจ้าปุก็ถึงแก่กรรมในเมืองนครพนม

◎ พระสุริยวงษาครองราชสมบัติเปนพระเจ้าจันทบุริศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว พระราชอาณาเขตรก็ยังปรกติอยู่ตามเดิม กำหนดข้างใต้ตั้งแต่แก่งลิผีขึ้นไปข้างเหนือถึงผาบันได ข้างซ้ายพรมแดนต่อแขวงกรุงศรีอยุทธยา กำหนดเอาแต่ไม้ประดู่สามต้นอันสามขอยข้างขวาพรมแดนต่อแขวงเมืองญวน กำหนดเอาต้นสานสามงาน้ำม้าสามแควเปนอาณาเขตร ครั้งนั้นไพร่ราษฎรบ้านเมืองเขตรแดนลาวก็อยู่ศุขเกษมเปรมปรีดิ์ พระองค์มีพระราชบุตรองค์ ๑ พระราชธิดา ๒ องค์ ทรงพระนามนางกุมารีโรงธรรมองค์ ๑ นางสมังองค์ ๑ ๗

---

๗ ในฉบับอื่นเรียก พระไชยองค์แวบ้าง องค์เว้บ้าง

◎ ในขณะนั้นช่อหัวขาวยกกองทัพมาตีเมืองแฉวนหัวพ้าสิบสองปันนาลอ เจ้าอินทกุมารกับนางจันทกุมารี สองพี่น้องเปนบุตรเจ้าเมืองแฉวนหัวพ้า หันศึกช่อหัวขาวพาเอาไพร่พลลงมาพึ่งพระยาสุริยวงยาธรรมิกราช พระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์ เจ้าราชบุตรเธอจึงขอเอานางจันทกุมารีเปนภิริยา สมัคสังวาศอยู่ด้วยกันเกิดบุตร ๒ องค์ ชื่อเจ้ากิงกิศราชองค์ ๑ เจ้าอินทโสมองค์ ๑ เจ้าราชบุตรผู้เปนบิดากระทำมิจฉาจารกับภิริยาท้าวโกมหาดเล็ก พระยาสุริยวงยาธรรมิกราชพระเจ้าแผ่นดินผู้เปนบิดามิรับสั่งให้เอาไปสำเร็จโทษเสีย เจ้าอินทกุมารเมืองแฉวนหัวพ้า มาได้ลูกตระกูลนางลาวคนหนึ่งเปนภิริยา สมัคสังวาศอยู่ด้วยกันเกิดบุตรองค์ ๑ ชื่อเจ้าองค์นก ฯ

◎ พระยาสิริยวงยาธรรมิกราชอยู่ในราชสมบัติได้ ๕๘ ปี พระชนม์ ๘๓ ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย ขณะนั้นพระยาเมืองจันทร์เปนเสนาบดีผู้ใหญ่ เห็นว่าเจ้ากิงกิศราช เจ้าอินทโสม เจ้าองค์นกยังเยาว์อยู่ พระยาเมืองจันทร์ก็เลยชิงเอาราชสมบัติได้เปนเจ้าเมืองเวียงจันท์ กิตติศัพท์ดังไปถึงเจ้านันทราชบุตรเจ้าปู่ อันหนีไปอยู่เมืองนครพนมแต่ก่อนนั้น ได้เปนเจ้าเมืองนครพนม ทราบกิตติศัพท์ว่าพระยาเมืองจันทร์ได้ชิงครองราชสมบัติเปนเจ้าเมืองเวียงจันทบุรี จึงเกณฑ์เอากองทัพเมืองนครพนม กับเกลี้ยกล่อมเอาหัวเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันท์ได้หลายเมือง ยกขึ้นมาตีพระยาจันทบุรี ๆ ทนมิอกองทัพเจ้านันทราชมิได้ ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป เจ้านันทราชจับได้

พระยาจันทบุรีเอาไปประหารชีวิตรเสีย แล้วเจ้านันทราช[๙] ก็ขึ้นเสวย
ราชสมบัติเปนพระเจ้าจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว พระไชย
องค์เวียดบตรเจ้าชมภูหนีไปอยู่เมืองเวียดนามแต่ก่อนนั้น ทราบว่า
เจ้านันทราชได้ขึ้นครองราชสมบัติ ก็ขอเอากองทัพญวนกับพระเจ้า
เวียดนาม ยกลงมาตีเมืองจันทบุรี เจ้านันทราชก็เกณฑ์พลทหาร
ออกต่อรบเปนสามารถ ทนฝีมือกองทัพพระไชยองค์เวียดมิได้
ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป พระไชยองค์เวียดจับได้เจ้านันทราชรับ
สั่งให้เอาไปสำเร็จโทษเสีย พระไชยองค์เวียดขึ้นครองราชสมบัติ
เปนพระเจ้าจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว ๚

◎ ฝ่ายเจ้ากิงกิศราชกุมาร เจ้าอินทโสม หลานพระยาสุริยวงษา
ธรรมิกราชกับเจ้าองค์นก สามองค์พี่น้องก็คิดเกรงกลัวพระไชย
องค์เวียดด้วยความพยาบาทบู่มาแต่ก่อน ก็พากันเสด็จหนีไปเมือง
แถวนหัวพ้าสิบสองปันนา เจ้ากิงกิศราช เจ้าองค์นกเข้าพักอาไศรยอยู่
เมืองล่าเมืองพง เจ้าอินทโสมขึ้นไปพำนักอาไศรยอยู่เมืองแผ พระไชย
องค์เวียดพระเจ้าแผ่นดินเมืองจันทบุรี จึงให้ท้าวนองผู้เปนอนุชาต่าง
บิดาขึ้นไปอยู่ประจำรักษาเมืองหลวงพระบาง เจ้ากิงกิศราชกับเจ้า
องค์นกก็คิดเกลี้ยกล่อมเอาไพร่พลเมืองล่าเมืองพงได้พร้อมมือแล้ว
ก็ยกกองทัพลงมาถึงกลางทาง ท้าวนองผู้อยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง

---

๙ เจ้านันทราชนี้ในบางฉบับว่า เจ้านครเมืองน่าน เห็นจะสมจริง ถ้าเปน เจ้าปุเห็นจะแก่นัก

ทรายข่าวว่าศึกเจ้ากิงกิศราชยกมา ก็มีใจเกรงกลัวบุญญานุภาพ
เปนอันมาก ท้าวนองก็อัญเชิญเอาพระบางหนีลงมาเมืองล้านช้าง
เวียงจันท์ จึงสมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิต
พร้อมกันอัญเชิญเอาเจ้ากิงกิศราชขึ้นครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุง
ศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาว (อยู่เมืองหลวงพระบาง) ถวาย
พระนาม พระเจ้ากิงกิศรธรรมิกราช แล้วอัญเชิญเอาเจ้าองค์นก
พระราชอนุชาขึ้นครองราชสมบัติเปนอุปราชฝ่ายน่า (กรุงศรีสัตนา
คนหุตจึงได้แยก ๒ อาณาเขตร คือเวียงจันท์แลหลวงพระบาง
แต่นั้นมา) ฯ

◎ ลุศักราช ๑๐๖๑ ปีเถาะเอกศก ณวันเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
พระเจ้ากิงกิศรธรรมิกราช พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตล้าน
ช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระไชยองค์เวียดพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรี
สัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันท์ จึงทรงผูกทางพระราชไมตรีแบ่งปัน
พระราชอาณาเขตรให้แก่กันแลกัน[๙] อาณาเขตรพระเจ้าล้านช้าง
เวียงจันท์ น้ำของฝ่ายตวันตก กำหนดเอาปากน้ำเหืองเหนือเมือง
เชียงคาน น้ำของฝ่ายตวันออกกำหนดเอาปากน้ำมีใต้เมืองเชียงคาน
ลงไปถึงเมืองแก่งลีผี เปนพระราชอาณาเขตรของพระเจ้าล้านช้าง
เวียงจันท์ อาณาเขตรของพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบาง น้ำของฝ่าย
ตวันออก กำหนดเอาปากน้ำมี ต่อพรมแดนเวียงจันท์ น้ำของฝ่าย

---

๙ ในพระราชพงษาวดารว่าเมื่อปีกุญจุลศักราช ๑๐๕๗ ถวายราชธิดาแก่สมเด็จพระเพทราชาธิราช ขอกองทัพไทยไปช่วยรบเจ้าหลวงพระบาง มีศุภอักษรกรุงศรีอยุทธยาไปห้าม ทั้ง ๒ ฝ่ายก็เลิกรบพุ่งกัน

ตวันตก กำหนดเอาฝากน้ำเหืองพรมแดนเมืองเวียงจันท์ ต่อกันขึ้นไปจนถึงผาบันไดใต้เมืองเชียงของ ฝ่ายซ้ายพรมแดนต่อแขวงกรุงศรีอยุทธยา กำหนดเอาภูเขาไม้ประดู่สามต้นอ้นสามขอยขึ้นไปฝ่ายขวาพรมแดนต่อแขวงพระเจาเวียดนาม กำหนดเอาตนสารสามงาน้ำน่าสามแคว หัวพันทั้งหกแลสิบสองน่าด่านจุไท เปนพระราชอาณาเขตรของพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระมหากระษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์แบ่งปันอาณาเขตรให้แก่กันแลกันแล้ว จำเดิมแต่นั้นมาพระเจ้ากิงกิศราชครองราชสมบัติ บ้านเมืองก็เจริญบริบูรณ์เปนมโหรฐาน พระองค์มีพระราชธิดา ๓ องค์ ทรงพระนามเจ้านางแทนสาวองค์ ๑ เจ้านางแทนคำองค์ ๑ เจ้านางอัคชารายคำองค์ ๑ พระเจ้ากิงกิศรธรรมิกราชอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๒ ปี ก็เสด็จถึงแก่พิราไลย พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏ ฯ

◎ ลุศักราช ๑๐๗๓ ปีเถาะตรีศก เสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตพร้อมกันอัญเชิญเอาเจ้าอุปราชองค์นก้ยินครองราชสมบัติ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมเชษฐาธิยสุริยพระราชวงษามหาไชยจักรพรรดิภูมินทร์ นรินทาธิบัติราชศักดิ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมบพิตรสมเด็จพระเปนเจ้า สถิตย์อยู่เหนือเกล้า ฯ ในอุตมวรวงษ์องศรีสัตนาคนหุตรัตนบริมหานครราชธานีล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ได้ ๑๐ ปี เกิดพระราชบุตร ๑๐ องค์ ฯ

◎ เจ้าอินทโสมคิดเกลี้ยกล่อมเอาไพร่พลในเมืองแผ เมืองล่าเมืองพงได้พร้อมมือแล้ว ก็ยกกองทัพลงมาตั้งอยู่เมืองงอยในน้ำอู่

เจ้าองค์นกทรายว่าเจ้าอินทโสมยกกองทัพลงมาดังนั้น จึงปฤกษาต่อเสนายดิทั้งปวงว่า ถ้าเราจะคิดเกณฑ์กองทัพขึ้นไปต่อรบป้องกันก็คงจะได้ แต่เห็นว่าจะเกิดพินาศฉิบหายแก่ไพร่ราษฎรทั้งสองฝ่าย อีกอย่างหนึ่งก็จะขาดทางไมตรีอันเปนญาติพี่น้องกัน ทรงปฤกษาเห็นดังนี้แล้ว จึงนิมนต์เอาสมเด็จเจ้าราชาคณะทั้งปวงให้ขึ้นไปตั้งคำสาบาลอัญเชิญเสด็จเอาเจ้าอินทโสมลงมาว่าราชการด้วยกัน เจ้าอินทโสมก็ทรงเชื่อคำสาบาลแล้วก็เสด็จลงมา ครั้นถึงเมืองหลวงพระบาง เจ้าองค์นกเจ้าอินทโสมพร้อมกันเข้าไปสาบาลทำสัตย์ ในพระอุโบสถวัดวิชุณราชศรัทธารามให้แก่กันแลกัน เฉภาะพระภักตร์พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า ครั้นสำเร็จการทำสัตย์แล้ว กสนความมวตกทั้งสองพระองค ฯ

◎ ครั้นทีหลังมามีพระยาเมืองซ้ายคนหนึ่งคบคิดกับเจ้าอินทโสม เห็นเจ้าองค์นกพระเจ้าแผ่นดิน เธอพาเอาพวกมหาดเล็กเสด็จออกไปประพาศป่า ต่อนกเขาถึงนานกแขวงบ้านเมืองไทย เจ้าอินทโสมกับพระยาเมืองซ้าย ก็พาเอาพรรคพวกยึดประตูเมืองเสีย แล้วแห่เอาเจ้าอินทโสมขึ้นครองราชสมบัติ เปนพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ครั้นเวลาบ่าย เจ้าองค์นกพระเจาแผนดินพาเอาพวกมหาดเลกเสดจกลบคนมา ทอดพระเนตรเห็นยึดประตูเมืองเข้าไม่ได้ พระองค์ก็เสด็จขึ้นไปอยู่วัดภูเหมือดจึงทรงแช่งเจ้าอินทโสมตามความที่ได้สาบาลให้แก่กันมาแต่ก่อนนั้น แล้วจึงตรัสถามพวกมหาดเล็กว่า พระองค์เราจะเสด็จไปเมือง

เชียงใหม่ พวกมหาดเล็กข้าหลวงเดิมใครจะไปด้วยเราก็ไป ถ้าใครไม่ไปคิดถึงบุตรภรรยาจะอยู่ก็ตามใจ ทรงตรัสถามฉะนี้ พวกมหาดเล็กแลข้าหลวงเดิมกราบบังคมทูลว่า ขอไปตามเสด็จทั้งสิ้น พระองค์ก็พาเอาพระราชบุตร๗องค์กับพวกมหาดเล็กข้าหลวงเดิมเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ ครั้นไปถึงเมืองเหล็อก จึงรับสั่งให้พวกมหาดเล็กไปตัดเอาไม้เบญมอนต้นหนึ่งใหญ่ประมาณสามกำเศษ มาทอดเปนตะพานแห่งหนึ่ง พระองค์จึงทรงอธิฐานต่อเทพยเจ้าทั้งปวงว่า ถ้าข้าพเจ้ายังจะมีบุญญานุภาพจะได้ครองราชสมบัติเปนเจ้าแก่เมืองนานาประเทศต่อไปเบื้องน่าแล้ว ข้าพเจ้าได่ตะพานนี้ขอให้หักลง พระองค์ทรงอธิฐานดังนี้แล้ว ก็เสด็จได่ตะพาน เดชะบุญญานุภาพของพระองค์ เทพยเจ้าบันดาลให้ตะพานนั้นหักลง พระองค์จึงทรงผนวชในวัดเมืองเหล็อกแล้วก็เสด็จไปเมืองเชียงใหม่ เข้าพำนักอาไศรยอยู่วัดช้างเผือก ฯ

◎ ขณะนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ถึงแก่พิราไลย มีพระราชบุตรสององค์ พระเจ้าอังวะแต่งกองทัพพม่ายกมาติล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้หลายชั้น กำหนดทัพพม่าถึงสิบเจ็ดหมื่น เสนาบดีเมืองเชียงใหม่คุมกองทัพออกต่อรบเปนหลายครั้งก็ไม่ชนะผู้มือพม่า หนีกลับเข้ามาทุกครั้ง เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินเมืองล้านช้างรมขาวหลวงพระบางทรงผนวช หนีมาอยู่วัดช้างเผือก จึงพร้อมกันเอาขันทองคำสามใบ จาฤกพระนามเจ้าราชบุตรทั้งสองใส่องค์ละใบ จาฤกพระนามเจ้าองค์นก พระเจ้าแผ่นดินเมืองล้านช้างร่มขาวหลวง

พระยางใส่ใบหนึ่ง แล้วเอาลงไปริมแม่น้ำยิ่ง พร้อมกันอธิฐานว่า กระษัตริย์สามพระองค์นี้ ถ้าพระองค์ใดจะมีบุญญาธิการได้ครองราชสมบัติเปนเจ้าแก่ไพร่ฟ้าประชาชนทั้งปวง ขอของบังเอินให้ขันทองคำพระนามองค์นั้นลอยทวนน้ำขึ้นไปข้างเหนือ ถ้าองค์ใดหาบุญญาธิการมิได้ ขอให้ขันทองคำพระนามองค์นั้นลอยตามน้ำลงไปข้างใต้ อธิฐานแล้วก็เอาลงลอย ขันพระนามกุมารทั้งสองบุตรเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ลอยล่องลงไปตามแม่น้ำ แต่ขันทองคำพระนามพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระยางองค์นกนั้น เทพยเจ้าทั้งปวงบันดาลให้ลอยทวนน้ำขึ้นไปข้างเหนือ เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรทั้งปวง มิความโสมนัศยินดีเปนอันมาก จึงพร้อมกันไปนิมนต์เชิญเสด็จลาผนวชอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติเมืองเชียงใหม่พักอยู่ ๗ วัน พระองค์จึงมีรับสั่งให้เสนาบดีเกณฑ์กองทัพออกไปต่อรบพม่าเปนสามารถ พม่าทนฝีมือไม่ได้ก็แตกกระจัดพลัดพรายล้มตายเปนอันมาก ครั้นเสร็จการสงครามแล้ว พระองค์ก็อยู่ครอบครองราชสมบัติบ้านเมือง ก็อยู่ศุขเกษมเปรมปรีดิ์ พระองค์มีพระราชบุตรกับนางยวงเมืองเชียงใหม่ ๓ องค์ ชื่อเจ้าตันองค์ ๑ เจ้าวงองค์ ๑ เจ้าติดองค์ ๑ ซึ่งพระราชบุตรทั้ง ๗ พระองค์ที่ตามเสด็จไปแต่เมืองล้านช้างร่มขาวหลวงพระยาง กับพระราชบุตรที่เกิดเมืองเชียงใหม่ทั้ง ๓ นั้น ก็ได้ครองราชสมบัติสืบ ๆ กันมา ฯ

◎ เจ้าอินทโสมครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระยางอยู่ได้ ๑๓ ปี เจ้าโนชา เจ้าไชยสาร กับ

พระยาเชียงใต้ ท้าวอินทร์น้างา ทิดสุวรรณ คบคิดเปนขบถซุ่มผู้คนไว้ได้ ๘๐๐ เศษ นัดกันว่าณวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำจะทำการ ขณะนั้นข้าทายพระยาเชียงใต้คนหนึ่งเก็บเอาความที่นัดกันไว้นั้น เข้าไปสำแดงต่อเสนาบดีขึ้นกราบทูลเจ้าอินทโสมให้ทรงทราบ จึงเกณฑ์คนออกจับพวกขบถเหล่านั้น พวกขบถก็ออกต่อรบเปนสามารถ เจ้าโนชา เจ้าไชยสาร พระยาเชียงใต้สู้มิได้ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป จับเจ้าโนชา เจ้าไชยสาร พระยาเชียงใต้ได้ รับสั่งให้เอาไปสำเร็จโทษเสีย เจ้าอินทโสมครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต มีพระราชบุตร ๙ องค์ ชื่อเจ้าโชติกะกุมารองค์ ๑ เจ้าอนุรุทธกุมารองค์ ๑ เจ้านาคะกุมารองค์ ๑ เจ้านารัทธกุมารองค์ ๑ เจ้าเชฐวังโสองค์ ๑ เจ้าองค์เอกองค์ ๑ เจ้าสริยวงษาองค์ ๑ เจ้าสรวงษาองค์ ๑ เจ้าอินทวงษากุมารองค์ ๑ มีพระราชธิดา ๖ องค์ เจ้านางแก้วรัตนพิมพาองค์ ๑ เจ้านางศรีคำกององค์ ๑ เจ้านางสุชาดาองค์ ๑ เจ้านางสุธรรมาองค์ ๑ เจ้านางสุนันทาองค์ ๑ เจ้านางแว่นแก้วสามผิวองค์ ๑ เจ้าอินทโสมอยู่ในราชสมบัติได้ ๒๖ ปี ก็ถึงแก่พิราไลย แต่พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏ ฯ

◎ ขณะนั้นพระเจ้าเวียดนามแต่งให้องเชียวเทียมตาเทียมเจดเปนแม่ทัพ คุมพลทหารลงมาตีกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงจึงเสียงทายได้เจ้าอินทวงษากุมาร ยกพลทหารออกต่อรบทัพญวน ทัพญวนทนฝีมือมิได้ ก็แตกกระจัดพลัดพรายล้มตายเปนอันมาก จึงเสนาพฤฒามาตย์สมณะพราหมณาจารย์ทั้งปวง พร้อมกันอัญเชิญเจ้าอินทวงษากุมารขึ้นครอง

ราชสมบัติ เปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ ๙ เดือน พระองค์ก็กลัวโทษานุโทษแก่พระเชษฐาทั้ง ๙ พระองค์จะคิดกระทำอันตราย เข้าอินทวงษาก็ยกสมบัติถวายเจ้าโชติกะกุมารองค์เปนพระเชษฐาผู้ใหญ่นั้น แล้วก็เสด็จไปปลูกโรงอยู่บ้านพันหลวงฟากน้ำคานฝ่ายตวันออก เจ้าโชติกะกุมารจึงขึ้นครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ฯ

◎ ขณะนั้น เมืองเวียงจันท์ลอยมีศุภอักษรขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าหงษาวดี เปนใจความว่า ขอเอากองทัพลงมาตีเมืองล้านช้างหลวงพระบาง พระเจ้าหงษาวดีทรงทราบแล้ว จึงแต่งให้โปน่านอเปนแม่ทัพคุมพม่าลงมาตีเมืองล้านช้างหลวงพระบาง พระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ก็เกณฑ์กองทัพออกต่อรบเข่นสามารถ แล้วให้คนขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินป้องกันเมือง ยิงยื้นใหญ่น้อยโต้ตอบกันอยู่หลายวัน พม่าจึงเอาบันไดพาดกำแพงเข้าปล้นเอาเมือง จับได้เจ้าสุริยวงษากับไพร่ประมาณสี่ร้อยห้าร้อยคน เอาขึ้นไปถวายพระเจ้าหงษาวดี แต่พระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางนั้นจับหาได้ไม่ ครั้นพม่าเลิกทัพกลับไปแล้ว พระเจ้าล้านช้างร่มขาวก็กวาดต้อนเอาเจ้านายบุตรหลานตระกูลพระราชวงษานุวงษ์ไพร่ราษฎรเข้ามาตั้งเมืองอยู่ตามเดิม เจ้าโชติกะกุมารครองราชสมบัติได้ ๑๕ ปี ฯ

◎ ลุศักราช ๑๑๒๕ (พ. ศ. ๒๓๐๖) ปีมแม เจ้าสุริยวงษาองค์[๑๐] เป่นพระราชอนุชาที่พม่าจับขึ้นไปแต่ก่อนนั้น พระเจ้าหงษาวดีใช้ให้เป่นแม่ทัพคุมพม่าขึ้นไปตีหัวเมืองล่าเมืองแม้น เจ้าสุริยวงษาจึงพาเอาไพร่พลเมืองหลวงพระบางที่ขึ้นไปด้วยนั้น หักออกจากพม่าหนีลงมาตั้งอยู่เมืองแถง ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๑๑๒๘ ปีจออัฐศก เจ้าสุริยวงษาจึงมีหนังสือแต่งให้คนถือลงมาถึงเสนาบดีขึ้นกราบทูลพระเจ้าโชติกะกุมารที่เมืองหลวงพระบางว่า จะขอเข้ามาช่วยทำนุบำรุงราชการ พระเจ้าเมืองหลวงพระบางไม่ให้มา เจ้าสุริยวงษาก็โกรธ จึงเกณฑ์กองทัพตามแว่นแคว้นหัวเมืองได้พร้อมมือแล้วก็ยกลงมา ครั้นมาถึงเมืองหลวงพระบางดึกประมาณสองยามเศษก็เข้าปล้นเอาเมือง พระเจ้าเมืองหลวงพระบางเสนาบดีราษฎรทั้งปวงรู้สึกตัวต่างคนก็ต่างแตกตื่นหนีไป พระเจ้าเมืองหลวงพระบางโชติกะ เจ้าอุปราชอนุรุทธก็อพยพกวาดเอาเจ้านายบุตรหลานหนีลงมาอยู่บ้านน้ำรุ้ง (น้ำอูง) ครั้นสว่างขึ้นเจ้านางศรีคำกององค์เป่นพี่หญิง จึงเสด็จมาถามเจ้าสุริยวงษาผู้น้องว่า เจ้ายกกองทัพเข้ามาครั้งนี้หมายจะมาฆ่าญาติพี่น้องหมดฤๅๆว่าคิดประการใด เจ้าสุริยวงษาจึงตอบว่า มิใช่จะมาคิดกระทำร้ายแก่เจ้านายญาติพี่น้อง คิดถึงเจ้าพี่เจ้าน้องจึงหนีพม่าลงมา ครั้นมีหนังสือให้คนถือลงมาถึงเสนาบดีให้กราบบังคมทูลทรงทราบแล้ว มีหนังสือรับสั่งตัดขึ้นไปว่าไม่

---

๑๐ ในบางฉบับเรียกแต่ว่า เจ้าวงษ์

ให้ลงมา ครั้นจะไม่คิดเกณฑ์พลทหารยกลงมา ก็จะไม่ได้มาเห็นหน้าเจ้านายญาติพี่น้อง เจ้านางศรีคำกองจึงว่า ถ้าน้องคิดดังนั้นก็ชอบแล้ว แต่เจ้านายญาติพี่น้องที่หนีไปนั้น จะให้กลับคืนมาอยู่ด้วยกันฤาๆ จะคิดประการใด เจ้าสุริยวงษาจึงว่าจะใช้ให้สังฆการีไปนิมนต์เอาสมเด็จเจ้าราชาคณะทั้งปวงเข้ามาถวายพระพรเอาสัตย์ เจ้าสุริยวงษาก็ทรงสาบาลให้สมเด็จเจ้าราชาคณะว่าข้อยไม่ทำร้ายให้แก่เจ้าพี่เจ้าน้อง ถ้ากระทำร้ายขอให้ต้องคำสาบาล แล้วจึงนิมนต์สมเด็จเจ้าราชาคณะลงไปถวายพระพร อัญเชิญเสด็จพระเจ้าเมืองหลวงพระบางโชติกะแลเจ้าอุปราชอนุรุทธกับเจ้านายบุตรหลานที่หนีลงไปอยู่น้ำรุ่งนั้นขึ้นมาครั้นถึงเมืองหลวงพระบางแล้ว เจ้าโชติกะพระเจ้าแผ่นดินก็มอบราชสมบัติให้แก่เจ้าสุริยวงษาขึ้นครองราชสมบัติเปนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง เจ้าโชติกะก็เสด็จไปปลูกโรงอยู่บ้านวิชุณฟากเขาทิศทักษิณ ฯ

◎ ครั้นลุ จ.ศ. ๑๑๓๓ (พ.ศ. ๒๓๑๔ ตรงในสมัยครั้งกรุงธนบุรี) เจ้าสุริยวงษาอันเปนพระเจ้าเมืองหลวงพระบาง คิดมิความพยาบาทกับเมืองล้านช้างเวียงจันท์แต่ก่อนนั้น ด้วยเมืองล้านช้าง เวียงจันท์ ลอบมีหนังสือขึ้นไปขอกองทัพพม่าลงมาตีเมืองล้านช้างหลวงพระบาง จึงมีรับสั่งให้เสนาบดีเกณฑ์พลทหารห้าพันยกลงไปตีเมืองล้านช้างเวียงจันท์ เข้าล้อมกำแพงเมืองไว้ เจ้าขุนสารอันเปนพระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์ก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบเปนสามารถ แล้วขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินปราการป้องกันเมืองไว้

มั่นคง เจ้าสุริยวงษาพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางคุมพลทหาร เข้าหักเอาเมืองเปนหลายครั้งหาได้ไม่ แต่ต่อรบกันอยู่ได้ ๓ เดือน เจ้าบุญสารพระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์เหลือกำลังอดทนที่จะคุมไพร่พลออกต่อรบ ด้วยไพร่พลราษฎรได้ความทุกข์ลำบาก จึงมีศุภอักษรแต่งให้เสนาบดีถือลอยขึ้นไปถึงกรุงอังวะ ขอกองทัพลงมาช่วย พระเจ้าอังวะมังกะระจิงให้ซึกซิงโยคุมพลทหารสองพันเปนทัพน่า โห้โปสุพลาเปนแม่ทัพคุมพลสามพันยกลงมาตีเมืองหลวงพระบาง เจ้าสุริยวงษาพระเจ้าแผ่นดินเมืองหลวงพระบางทราบว่าพม่ายกกองทัพลงมาตีเมืองข้างหลัง ก็เลิกทัพกลับคืนไปต่อรบพม่าประมาณ ๑๕ วัน พม่าก็เข้าปล้นเอาเมืองได้ เจ้าสุริยวงษาพระเจ้าเมืองหลวงพระบางก็ขอยอมขึ้นแก่เมืองอังวะ พม่าก็เลิกทัพกลับไป ฯ

◎ ครั้นจุลศักราช ๑๑๓๖ (พ.ศ. ๒๓๑๗) กรุงเทพมหานครศรีอยุทธยา ครั้งแผ่นดินขุนหลวงพระเจ้าตากนั้น มีพระราชสาสนกับเครื่องราชบรรณาการแต่งให้ราชทูตานุทูตอัญเชิญขึ้นไปถึงเจ้าสุริยวงษา พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ในพระราชสาสนนั้นว่า ขอให้เปนเมืองทางพระราชไมตรีไปมาหากัน เจ้าสุริยวงษาพระเจ้าเมืองหลวงพระบางทรงทราบแล้ว ก็มีความยินดีเปนอันมาก ก็ทรงรับเปนทางพระราชไมตรีกับกรุงธนบุรี ฯ

◎ ครั้นจุลศักราช ๑๑๓๘ (พ.ศ. ๒๓๑๙) พระเจ้าเมืองหลวงพระบาง จึงมีศุภอักษรกับเครื่องมงคลราชบรรณาการแต่งให้เสนาบดีถือลงมาเจริญทางพระราชไมตรีณกรุงธนบุรี สมเด็จพระ

พุทธเจ้าอยู่หัว จึงโปรดพระราชทานสรรพสิ่งของให้แก่เสนาบดีผู้เป็นทูตานุทูตตามสมควร กับสิ่งของราชบรรณาการตอบแทนให้ราชทูตถือขึ้นไปประทานให้พระเจ้าเมืองหลวงพระบางเป็นอันมาก ฯ

◎ ลุศักราช ๑๑๔๐ (พ.ศ. ๒๓๒๑) เจ้าบุญสารพระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์ แต่งให้พระยาสุโพเป็นนายทัพ คุมพลทหารลงไปตีเมืองนครมดแดง จับพระวอเจ้าเมืองนครมดแดงได้ประหารชีวิตรเสีย[๑๑] แล้วก็เลิกทัพกลับไปเมืองล้านช้างเวียงจันท์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงธนบุรีทรงทราบว่า พระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์แต่งให้พระยาสุโพไปประหารชีวิตรพระวอเจ้าเมืองนครมดแดงเสีย ก็ทรงพระพิโรธเป็นอันมาก ด้วยพระวอถวายตัวเป็นข้าขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร พระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์ไม่มีความเกรงกลัวพระเดชเดชานุภาพ ครั้นฉวันเดือนอ้ายปีจอสัมฤทธิศกนั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครพระเจ้าตาก ทรงแต่งให้สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ คุมพลทหารในกรุงนอกกรุงเป็นอันมาก ยกขึ้นไปตีเมืองล้านช้างเวียงจันท์ สมเด็จเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก จึงแต่งให้ข้าหลวงเชิญศุภอักษรขึ้นไปถึงเจ้าสุริยวงษา พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ว่าขอเอากองทัพลงมาช่วยตีเมืองล้านช้างเวียงจันท์ พระเจ้าหลวงพระบางทรงทราบแล้ว ก็มีความโสมนัศยินดีในพระยารมิ

---

๑๑ เรื่องพระวอมีพิศดารในหนังสือพระราชพงษาวดาร ตอนแผ่นดินกรุงธนบุรี

เปนอันมาก จึงแต่งให้เสนาบดีผู้ใหญ่คุมพลทหารสามพัน ยกลงไปช่วยตีเมืองล้านช้างเวียงจันท์ เข้าคุมเอาด้านทิศอิสาณ ครั้นตีเมืองล้านช้างเวียงจันท์สำเร็จการสงครามแล้ว พระเจ้าหลวงพระบางก็ขอเปนเมืองขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร แล้วก็เลิกทัพกลับคืนไปเมืองหลวงพระบาง เจ้าสุริยวงษาอยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปี พระชนม์เท่าใดมิได้ปรากฏก็ถึงแก่พิราไลย ฯ

◎ ลุศักกราช ๑๑๕๓ (พ.ศ. ๒๓๓๔ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร) สมณะพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันราชาภิเศกเจ้าอุปราชอนุรุทธขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามสมเด็จพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง เจ้านาคะกุมารเปนที่อุปราช ครองราชสมบัติอยู่ได้ปี ๑ ฯ

◎ ครั้นลุศักราช ๑๑๕๔ (พ.ศ. ๒๓๓๕) เจ้านันทเสนอันเปนพระเจ้าล้านช้างเวียงจันท์ มีความพยาบาทกับพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางมาแต่ก่อน จึงเกณฑ์พลทหารยกขึ้นไปตีพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง พระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบเปนสามารถ แล้วก็ขึ้นประจำรักษาน่าที่เชิงเทินปราการป้องกันเมืองไว้มั่นคง แต่ต่อรบกันอยู่ได้สิบสี่สิบห้าวัน เจ้าอุปราชเมืองเวียงจันท์ต้องยั่นพวกเมืองหลวงพระบางถึงแก่อสัญกรรมในที่รบ กองทัพเมืองเวียงจันท์จะเข้าหักเอาเมืองก็หาได้ไม่ จึงแต่งหนังสือกลมารยาล่อลวงมิเข้าไปถึงเจ้านางแทนคำ อันเปนพระมเหษีพระเจ้าเมืองหลวงพระบางสุริยวงษาที่ถึงแก่พิราไลยไปนั้น

เปนใจความว่า การสงครามครั้นี้ขอให้เจ้านางแทนคำช่วยสงเคราะห์เอาเปนธุระให้มาก ๆ ครั้นสำเร็จราชการได้เมืองหลวงพระบางแล้วเมื่อใด จะขอเอาเปนมเหษีมอยสมบัติให้ เจ้านางแทนคำทรายความลับในหนังสือแล้ว ก็หลงไปด้วยกลมารยา มีความโสมนัศยินดีเปนอันมาก ก็ให้หาหัวพันเมืองวาคนสนิทเข้ามากระซิบบอกแนะนำให้หัวพันเมืองวาคุมไพร่พลไปประจำรักษาน่าที่เชิงเทินประตูปากม้าวด้านทิศอาคเณย์ ครั้นพลทหารเมืองเวียงจันท์เข้ามาเมื่อใดอย่าได้ป้องกันไว้ จงเยิดประตูปล่อยให้เข้ามาโดยสดวก เปนใจความแนะนำดังนี้ แล้วมีหนังสือกำหนดนัดให้หัวพันเมืองวา แต่งคนถือลอบออกไปส่งให้พลทหารเมืองเวียงจันท์นำเข้าไปถวายเจ้านันทเสนผู้เปนพระเจ้าเมืองเวียงจันท์ทรายความในหนังสือแล้ว ถึงวันนัดก็ยกพลทหารเข้ามา หัวพันเมืองวาคิดอกตัญญูขบถต่อแผ่นดิน ก็เยิดประตูให้เข้ามา พระเจ้าเวียงจันท์ก็คุมพลทหารเข้าปล้นเอาเมืองจับได้พระเจ้าร่มขาวและเจ้าอุปราชนาคะเจ้านายบุตรหลานหลายองค์ ครั้งนั้นไพร่รายฎรล้มตายเปนอันมาก เจ้าเวียงจันท์ก็กวาดเอาครอบครัวเมืองหลวงพระบางลงไปไว้เมืองเวียงจันท์ เจ้าเวียงจันท์จึงแต่งให้เสนายดีคุมเอาพระเจ้าร่มขาว เจ้าอุปราชนาคะ เจ้านายบุตรหลานหลายองค์ลงมาถวายณกรุงเทพมหานคร ครั้งแผ่นดินพระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงทรง

พระดำรัสสั่งให้จำพระเจ้าร่มขาว แลเจ้าอุปราชนาคะใส่คุกไว้[๑๒] ฯ

◎ เจ้าเมืองเวียงจันท์ตีเอาเมืองหลวงพระบางได้ครั้งนั้น เพราะเจ้านางแทนคำหัวพันเมืองวาเปนไส้ศึกคิดอกตัญญูขบถต่อแผ่นดิน อิกอย่างหนึ่งเล่าก็ด้วยอายุแผ่นดินกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางถึงกาลขาด เทพยเจ้าจึงอาเภาให้เห็นประหลาดเปนนิมิตร พระปะธานวัดภูเหมือดน้ำพระเนตรเปนโลหิตไหลลงกระทั่งจนพระนาภี วัดเชียงเหล็กพระพุทธรูปแก่นจันทน์แดงพระภักตร์แตกแต่พระนลาตจนถึงพระโอษฐ ปลวกก็กัดพันผ้าพระยาทต้นขึ้นไปจนทลุออกพระอังษา พระพุทธรูปแลพระอุโยสถวิหารเหงื่อก็ไหลออกทกพระอาราม อนึ่งเทพารักษ์ภูเขาทรวงก็ปลกธงแดงขึ้นบนยอดเขาให้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลาย อนึ่งมีพระยานาคสองตัวออกมาว่ายน้ำโขงแข่งกันอยู่น่าเมืองถึง ๗ วัน อนึ่งพอเวลาจะย่ำค่ำมีศาจไม่มีศีศะออกมารำอยู่ริมน้ำโขงท่าใต้ขั้นน่าเมืองหลายวัน อนึ่งน้ำในแม่น้ำโขงพลุ่งขึ้นแต่ศีศะเมืองตลอดลงไปจนท้ายเมืองดังเหมือนเสียงยี่นใหญ่ อาเภาทบอกเหตุบอกลางดังนี้ จึงเสียกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางไปแก่เมืองเวียงจันท์ เมืองหลวงพระบางก็ว่างเปล่าอยู่ได้ ๔ ปี ไม่มีเจ้าแผ่นดิน ฯ

---

๑๒ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่า เจ้านครเวียงจันท์บอกมาว่าเจ้าหลวงพระบางไปเข้ากับพม่า รับทูตพม่ามาถึงเมือง จึงโปรดให้ไปตีเมืองหลวงพระบาง

หนังสือยืม 959.4 ม.34 ป. 19700
ป.2470

◎ ครั้นขึ้นเถลิงศักราช ๑๑๕๗ (พ. ศ. ๒๓๓๘) อุปราชาเจ้าเมืองไชยเปนหัวเมืองขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง คิดถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าร่มขาว ซึ่งเจ้านันทเสนเอาลงมาถวายติดคกอยู่ในกรุงเทพมหานคร จึงนำของบรรณาการขึ้นไปเมืองแถวนหัวพ้าสิบสองปันนาล้อ อุปราชาเจ้าเมืองไชยจึงอ้อนวอนขอพึ่งเจ้าเมืองแถวนหัวพ้าสิบสองปันนา ให้ขึ้นไปกราบทูลพระเจ้ากรุงปักกิ่งขอให้คิดเอาพระเจ้าร่มขาว เจ้าเมืองแถวนหัวพ้าก็รับเปนภารธุระขึ้นไปกราบทูลฉลองพระเจ้าปักกิ่ง ๆ ทรงทรายแล้ว จึงมีรับสั่งทรงแต่งให้ช่อพระยาศรีป้องว้องเมืองเชียงรุ้ง สั่งให้แต่งพระยาสิณะพรมพร้อมกัน ถือเอาพิณลายขุมยินกับสิ่งของมงคลเครื่องราชบรรณาการมาทางเมืองน่านลงเรือที่ท่าแฝกล่องมาถึงกรุงเทพมหานคร พึ่งเจ้าพระยาสมุหนายกนำขึ้นเผ้ากราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ขอพระราชทานพระเจ้าร่มขาว เจ้าอุปราชเจ้านายบุตรหลานขึ้นไปตั้งบ้านเมืองให้เหมือนเช่นแต่ก่อน สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ทรงทรายแล้ว จึงทรงปราไสด้วยราชทูตานุทูตตามทางขัติยบุราณราชประเพณี แล้วมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงพระเจ้าร่มขาวแลเจ้าอุปราชให้อยู่ตามเดิม แล้วจึงทรงพระดำรัสโปรดให้ส่งขึ้นไปตั้งเมืองหลวงพระบาง กับทรงสั่งให้มีศุภอักษร

ขึ้นไปยังเมืองเวียงจันท์ ให้ส่งครอยครัวคืนขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วทรงพระราชทานสิ่งของให้ย่อพระยาศรีย่องว้อง พระยาสิณะพรมตามสมควร พระเจ้าร่มขาวแลเจ้าอุปราชนาคะเจ้านายบุตรหลาน ย่อพระยาศรีย่องว้อง พระยาสิณะพรม ก็พร้อมกันถวายบังคมลากลับขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง [๑๓] ฯ

◎ พระเจ้าอนุรุทธล้านช้างร่มขาวมีพระราชบุตร ๖ องค์ เจ้ามังธาตุราชกุมารองค์ ๑ เจ้าสุทธิราชกุมารองค์ ๑ เจ้าไชยราชกุมารองค์ ๑ เจ้าอภัยราชกุมารองค์ ๑ เจ้าอุ่นแก้วองค์ ๑ เจ้าช้างองค์ ๑ มีราชธิดา ๓ องค์ เจ้านางทูมองค์ ๓ เจ้าคำหลาองค์ ๑ เจ้าศรีไวยกาองค์ ๑ เจ้ามังธาตราชนั้นได้เปนเจ้าราชวงษ์ ฯ

◎ เจ้าอุปราชนาคะมีบุตรชาย ๗ องค์ เจ้าอภัยองค์ ๑ เจ้าสุทธิองค์ ๑ เจ้าอินทร์องค์ ๑ เจ้าพรหมองค์ ๑ เจ้ามั่งองค์ ๑ เจ้าสารองค์ ๑ เจ้าสญไชยองค์ ๑ เจ้าอภัยบุตรเจ้าอุปราชนั้นให้เปนเจ้าหัวน่าช่วยบำรุงราชการ ฯ

◎ เจ้าหัวน่ามีบุตรชาย ๕ องค์ เจ้าโงนคำองค์ ๑ เจ้าแก่นคำองค์ ๑ เจ้าต่อมคำองค์ ๑ เจ้าศรีวรวงษ์องค์ ๑ เจ้าเหง่าองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าสุทธิมีบุตรชายองค์ ๑ ชื่อเจ้าคำขัว บุตรหญิงชื่อเจ้าคำตัน ฯ

---

๑๓ ในหนังสือพระราชพงษาวดารว่าพระราชทานโทษเจ้านครหลวงพระบาง แต่หาปรากฏเหตุที่พระราชทานโทษไม่

◎ เจ้าอินทร์มิบุตรชายองค์ ๑ ชื่อเจ้าคำโย้ บุตรหญิงชื่อเจ้าคำอ้นองค์ ๑ เจ้าโสภาองค์ ๑ เจ้าคำตื้อองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้ามั่งมิบุตรชายองค์ ๑ ชื่อเจ้าคำปาน มิบุตรหญิง ๒ องค์ ชื่อเจ้าคำย้ององค์ ๑ เจ้าคำด้วงองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าสญไชยมิบุตรชาย ๖ องค์ เจ้าเง่าองค์ ๑ เจ้าคำแสนองค์ ๑ เจ้าคำเมฆองค์ ๑ เจ้าคำขะองค์ ๑ เจ้าคำยิ่งองค์ ๑ เจ้าคำอ้วนองค์ ๑ บุตรหญิง ๕ องค์ เจ้าคำตันองค์ ๑ เจ้าคำสุทธิองค์ ๑ เจ้าคำทิพย์องค์ ๑ เจ้าคำแข้งองค์ ๑ ฯ

◎ ครั้นเจ้าอุปราชนาคะถึงแก่กรรมแล้ว พระยาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ จึงทรงชุบเลี้ยงเจ้าราชวงษ์มังธาตุราชให้เปนเจ้าอุปราชพระเจ้าร่มขาว ฯ

◎ ลุศักกุญศักราช ๑๑๗๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๒) พระเจ้าอนุรุทธร่มขาวหลวงพระบางถึงพิราไลย อยู่ในราชสมบัติ ๒๘ ปี อายุได้ ๘๒ ปี ฯ

◎ ลุศักราช ๑๑๗๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) พระยาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย จึงทรงชุบเลี้ยงเจ้าอุปราชมังธาตุราช[๑๔] ให้เปนเจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าสุทธราชให้เปนเจ้าอุปราช เจ้าอภัยให้เปนเจ้าราชวงษ์ ฯ

◎ เจ้าหลวงพระบางมังธาตุราชมิบุตร ๙ องค์ ชื่อเจ้าสุขะเสิมองค์ ๑ เจ้าจันทราชองค์ ๑ เจ้าโพเน้อทองค์ ๑ เจ้าอุ่นคำองค์ ๑ เจ้าคำยัว

---

๑๔ เรียกกันเปนสามัญว่า เจ้ามั่ง

องค์ ๑ เจ้ายัวละพัน (ยวรพันธุ์) องค์ ๑ เจ้าสุทธิสารองค์ ๑ เจ้าโพธิสารองค์ ๑ เจ้าโงนคำองค์ ๑ บุตรหญิง ๗ องค์ เจ้าสุพรรณองค์ ๑ เจ้ายอดคำองค์ ๑ เจ้าฉิมมาองค์ ๑ เจ้าทองทิพย์องค์ ๑ เจ้าเยงคำองค์ ๑ เจ้าฉิมพลิองค์ ๑ เจ้าทองสุกองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าอุปราชสุทธิสารมีบุตรชาย ๗ องค์ ชื่อเจ้าราชภัยองค์ ๑ เจ้ามุดไตองค์ ๑ เจ้าคำม้าวองค์ ๑ เจ้าศิริวิไชยองค์ ๑ เจ้าคำแก่นองค์ ๑ เจ้าคำขัวองค์ ๑ เจ้าคำสิงองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าราชวงษ์อภัยมีบุตรชาย ๔ องค์ ชื่อเจ้าสุริยวงษ์องค์ ๑ เจ้าคำปานองค์ ๑ เจ้าไชยองค์ ๑ เจ้าคำสุกองค์ ๑ มีบุตรหญิง ๔ องค์ ชื่อเจ้าคำบ้ององค์ ๑ เจ้าคำแว่นองค์ ๑ เจ้าขัวแก้วองค์ ๑ เจ้าคำผิวองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าไชยราชมีบุตรชายองค์ ๑ ชื่อเจ้าคำ เจ้าช้างมีบุตรชาย ๒ องค์ ชื่อเจ้าคำพันองค์ ๑ เจ้าคำตันองค์ ๑ ฯ

◎ ลุขี้มะโรงศักราช ๑๓๘๒ (พ.ศ. ๒๓๖๓) เมืองแฉวนหัวพ้าสิบสองปันนาลือ เจ้ามหาน้อยเจ้ามหาวังเกิดวิวาทรบกัน เจ้ามหาน้อยหนีลงมาพึ่งเมืองหลวงพระบาง ขอกองทัพเจ้าหลวงพระบาง มังธาตุราช ขึ้นไปตีเมืองแฉวนหัวพ้าสิบสองปันนา เจ้าเมืองหลวงพระบางแต่งให้อุปราชสุทธิสารเปนแม่ทัพ แลเจ้าอุ่นแก้วเสนายดีหลายคนคุมพลทหารยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปูนเหนือ เจ้าอุปราชจึงแต่งให้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ คุมพลทหารยกขึ้นไปตีเมืองล่า เมืองพง

เมืองบาน เมืองขอน เมืองนูน เมืองเชียงพา ได้หลายหัวเมือง ครั้นทีหลังเจ้ามหาวังเมืองเชียงรุ้ง เกณฑ์พลทหารมาต่อรบเปนสามารถ พระยาเมืองขอนเมืองนนต้องขึ้นถึงแก่กรรมในที่รบ เจ้ามหาวังจับได้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ เมืองหลวงพระบางขึ้นไปเมืองเชียงรุ้ง พวกเมืองหลวงพระบางก็แตกหนีกลับคืนมาเมืองปูนเหนือ ฯ

◎ เทพยเจ้าบังเอินให้พ่าผ่าหอรบเจ้าอุปราช ฝ่ายเมืองเชียงรุ้งเล่าบังเอินให้เกิดไฟขึ้นไหม้เมืองหมด ด้วยเทพยเจ้าทั้งปวงนิยมให้เห็นอยัมภทันตา เดิมแต่ก่อนเมืองหลวงพระบาง กับเมืองแถวนหัวพ่าสิบสองปันนาล้อ เปนบ้านพี่เมืองน้องได้สาบาลความสัตย์ให้แก่กันไว้ทั้ง ๒ ฝ่ายว่า ถ้าข้างใดยกพลทหารการศึกมาตีก่อน ให้ข้างนั้นต้องด้วยคำสาบาล ครั้งนั้นเจ้าเมืองหลวงพระบางมังธาตุราชหาตั้งอยู่ตามคำสาบาลเดิมนั้นไม่ เกณฑ์กองทัพขึ้นไปต่อรบก่อน เทพยเจ้าจึงอาเภทให้เห็นประหลาดเปนนิมิตร เจ้าอุปราชจึงส่งเจ้ามหาน้อยขึ้นไปเมืองช่อ แล้วก็เลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง ฯ

◎ ครั้นลุจุลศักราช ๑๑๙๐ (พ.ศ. ๒๓๗๑ ในรัชกาลที่ ๓) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาททรงพระคำรัสตรัสโปรดเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมให้พระยาพิไชยขึ้นไปคุมเอาตัวเจ้าอุปราชลงมา ด้วยต้องพระราชดำริห์ว่า เจ้าอุปราชสุข้องกันปกยึดครอบครัวเมืองเวียงจันท์ไว้[๑๕] มิได้เกรงกลัวพระยารมิ ขณะเมื่อพระยาพิไชยจะขึ้นไปคุมเอาตัว

---

๑๕ คราวปราบอนุเวียงจันท์เปนขบถ

เจ้าอุปราชสุลงมาในกรุงนั้น เทพนิยมยังเอินให้เห็นประหลาดเปนนิมิตร พระประธานวัดสุวรรณภูมิ น้ำพระเนตรเปนโลหิตไหลลงจนพระนาภิ พระพุทธรูปในวงพระเจดีย์วัดพระธาตุก็กระเด็นตกลงมาคว่ำพระภักตร์อยู่เหนือน่าบัลลังก์ กรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงชุบเลี้ยงเจ้าราชวงษ์อภัยให้เปนเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรเสิมให้เปนเจ้าราชวงษ์ เจ้าจันทราชให้เปนเจ้าราชบุตร ฯ

◎ ครั้นลุจุลศักราช ๑๑๙๑ (พ.ศ. ๒๓๗๒) เจ้ามหาวังเมืองแฉวนหัวพ้าสิบสองปันนาลือ คิดพยาบาทจะแก้แค้นตอบแทนเมืองหลวงพระบาง จึงเกณฑ์พลทหารลงมาตีหัวเมืองปลายเขตรปลายแดนเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบางมังธาตราช จึงแต่งเจ้าอุปราชอภัยเปนแม่ทัพ แลเจ้าอุ่นแก้ว เสนาบดีหลายคน คุมพลทหารยกขึ้นไปต่อรบกันเปนสามารถ ได้ประมาณสิบสี่สิบห้าวัน กองทัพมหาวังทนฝีมือมิได้ ก็เลิกทัพกลับคืนไปเมืองเชียงรุ้ง เจ้าอุปราชอภัยก็เลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง ฯ

◎ ลุจุลศักราช ๑๑๙๗ (พ.ศ. ๒๓๗๘) เจ้าพระยาธรรมาเปนแม่ทัพ คุมไพร่พลยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วจึงแต่งให้เจ้าอุปราชอภัยเปนแม่ทัพ แลเสนาบดีหลายคนยกขึ้นไปเมืองพวนกับแต่งให้เจ้าอุ่นแก้วเปนแม่ทัพ แลเจ้าชนะไชย เจ้าแก่นคำเจ้าคำปาน พระยาเพี้ยแสนท้าวขุนหลายคน ยกขึ้นไปตีเมืองแถงได้พวกทรงดำลงมาไว้เมืองหลวงพระบาง [๑๖] ฯ

---

๑๖ ตราวไทยรบถับญวนในรัชกาลที่ ๓

◎ ลุ ปี ชวด ศักราช ๑๓๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) เจ้าเมืองหลวงพระบาง มังธาตุราช อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี พระชนม์ได้ ๖๔ ก็ถึงแก่พิราไลย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระดำรัสแต่งให้ปลัดวังคมของไทยทานขึ้นไป มีผ้า ๓๐ ไตร ร่มกระดาษ ๒๐๐ คัน พัดหางปลา ๒๐๐ เล่ม กระดาษฟาง ๒๐๐ ม้วน เครื่องเขียนสีต่าง ๆ ๑๐๐ ห่อ น้ำตาลทรายหนัก ๒ หาบ เงิน ๕๐๐ เฟื้อง ทองอังกฤษ ๒๐๐ ม้วน ในการฌาปนกิจ ฯ

◎ ครั้นเสร็จการปลงศพเจ้าหลวงพระบางมังธาตุราชแล้ว เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ จึงแต่งให้เจ้าอุ่นแก้วถือหนังสือกับคุมเอาต้นดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการลงมาเผาทูลละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จึงทรงชุบเลี้ยงเจ้าอุ่นแก้วให้เป็นราชวงษ์ขึ้นไปอยู่รักษาเมือง ให้เจ้าอุปราชออภัย เจ้าราชวงษ์เสิมลงไปเผาทูลละอองธุลีพระบาท ฯ

◎ ในขณะนั้นเมืองหิย เมืองด่อย เมืองดวน พร้อมกันคิดขบถต่อเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ จึงแต่งให้เสนายกคุมไพร่พลยกขึ้นไปตี เมืองหิย เมืองด่อย เมืองดวน ได้พวกทรงดำส่งลงมาเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงษ์ จึงแต่งให้พระยาศรีมหานามคมลงมาถวาย ฯ

◎ ครั้งนั้นเจ้าอุปราชออภัยกับเจ้าราชวงษ์เสิมวิวาทกัน ต่างลงมาเผาทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อปีจอศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๘๑) เจ้าราชวงษ์เสิมนั้น คุมพวกทรงดำลงมาถวายในครั้งนั้นด้วย

ข้อความเจ้าอุปราชอภัย กับเจ้าราชวงษ์เสิมเกี่ยวข้องกันนั้น เช่น ใจความว่า เจ้าอุปราชอภัย แต่งให้ท้าวคำพันไปเมืองญวน ฯ

◎ ครั้นจุลศักราช ๑๒๐๑ (พ.ศ. ๒๓๘๒) สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงชุบเลี้ยงเจ้าราชวงษ์เสิมให้เปนเจ้าเมืองหลวงพระบาง เลื่อนเจ้าอุปราชให้เปนเจ้าอภัยสุริยวงษา เจ้าราชวงษ์อุ่นแก้วให้เปนเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรจันทราชให้เปนเจ้าราชวงษ์ เจ้าแก่นคำบุตรเจ้าอุปราชให้เปนเจ้าราชบุตร ฯ

◎ ขณะเมื่อเจ้าอุปราชอภัยจะถอยศลงเปนเจ้าอภัยสุริยวงษา แลเจ้าราชวงษ์เสิมจะได้เปนเจ้าเมืองหลวงพระบางนั้น เทพยเจ้าบังเอินให้เห็นประหลาดเปนนิมิตร พระประธานวัดภูเหมือดโลหิตไหลออกใต้รักแร้ลงมาจนพระแท่น วัดสุวรรณภูมิเหงื่อก็ไหลออกตามเสาทุกเสาทั่วอารามเหมือนดังตักน้ำรด ต้นพระศรีมหาโพธิวัดโพนไชยโลหิตก็ไหลลงจนถึงพสุธา อนึ่งหินผาแท่งใหญ่ประมาณ ๔ อ้อมสูงประมาณ ๕ ศอกเศษ เคลื่อนออกจากที่ตกลงน้ำไป อนึ่งหินศิลาอยู่กลางไร่พวกบ้านปากหลิ่งใหญ่ประมาณ ๓ อ้อม สูงประมาณ ๓ ศอกเศษ รายฎรปลูกเข้าล้อมไว้ หินศิลาลูกนั้นบังเอินให้เลื่อนลงมาอย่นอกไร่ แต่ต้นเข้าที่ล้อมไว้นั้นหาเปนอันตรายไม่ อนึ่งครกตำเข้าอยู่บ้านช้างฆ้องลูกหนึ่งอยู่ข้างบน ลูกหนึ่งอยู่ข้างล่าง ลูกที่อยู่ข้างล่างกลิ้งขึ้นไปโดนเอาลูกที่อยู่ข้างบนกลิ้งลงมา เทพยเจ้าอาเภทให้เห็นประหลาดเปนนิมิตรดังนี้ ฯ

◎ ครั้นเจ้าอภัยสุริยวงษาขึ้นไปถึงท่าปากลายแล้ว ก็กลับหนี ลงไปอยู่เมืองเชียงคาน เจ้าเมืองหลวงพระบางเสิมจึงแต่งให้พระยาเมืองขวา พระยาตีนแท่น พระยาหมื่นน่า ลงไปจับเอาเจ้าสุริยวงษาใส่ตรวนคุมขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงแต่งเจ้าราชวงษ์จันทร์กับเจ้าโพธิสาร คุมเอาเจ้าอภัยสุริยวงษาลงมาถวาย เจ้าอภัยสุริยวงษาก็ถึงแก่อสัญกรรมไปในกรุงเทพมหานคร ฯ

◎ เจ้าเมืองหลวงพระบางเสิมมีบุตรชาย ๖ องค์ ชื่อเจ้าคำเง้า องค์ ๑ เจ้าบุญเพ็ชองค์ ๑ เจ้าพรหมจักรองค์ ๑ เจ้าคำแสง องค์ ๑ เจ้าพรหมาองค์ ๑ เจ้าอินทจักรองค์ ๑ มีบุตรหญิง ๘ องค์ ชื่อเจ้ากัลยาองค์ ๑ เจ้าคำอ้นองค์ ๑ เจ้าบุดดีองค์ ๑ เจ้าบัยภาองค์ ๑ เจ้าคำษรองค์ ๑ เจ้าคำสีองค์ ๑ เจ้าอ่นคำ องค์ ๑ เจ้าโสมสีองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าอุปราชอุ่นแก้วมีบุตรชาย ๔ องค์ ชื่อเจ้าสิริยาองค์ ๑ เจ้าสุวรรณพรหมาองค์ ๑ เจ้าทองคำองค์ ๑ เจ้าคำมั่นคำ ๑ มีบุตรหญิง ๓ องค์ ชื่อเจ้าสุพรรณองค์ ๑ เจ้าขันคำองค์ ๑ เจ้าคำซาวองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าราชบุตรแก่นคำมีบุตรชาย ๗ องค์ ชื่อเจ้าคำเหล็กองค์ ๑ เจ้าคำเพ็งองค์ ๑ เจ้าพรหมาองค์ ๑ เจ้าคำย่นองค์ ๑ เจ้าคำสน องค์ ๑ เจ้าเสิมองค์ ๑ เจ้าขอดแก้วองค์ ๑ มีบุตรหญิง ๖ องค์ ชื่อเจ้าทองดีองค์ ๑ เจ้าคำด้วงองค์ ๑ เจ้าคำหล้าองค์ ๑ เจ้าคำดีองค์ ๑ เจ้าคำซาวองค์ ๑ เจ้าหนูจีนองค์ ๑ ฯ

◎ ลุขี้วอกศักราช ๑๒๑๐ (พ. ศ. ๒๓๙๑) เจ้าหน่อคำ เจ้ามหาไชย งาคำ ยกกองทัพมาตีเจ้าอุปราชามหาไชยเมืองเชียงรุ้ง ได้รบกันเปน สามารถ ขณะนั้นเจ้าเมืองหลวงพระบางเสิม ลงไปเผ้าทูลละอองธุลี พระบาทณกรุงเทพมหานคร ถวายบังคมลากลับขึ้นไปถึงท่าปากลาย จึงแต่งให้พระยาเมืองขวาถือหนังสือขึ้นไป ให้เจ้าอุปราชอุ่นแก้วเปน แม่ทัพ เจ้าอุ่นคำ เจ้าสิริยา เจ้าสุวรรณพรหมา แลเสนาท้าวเพี้ยหลาย คนคุมไพร่พลห้าพันเศษยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองไชย ณวันเดือนยี่ ขี้วอก เจ้าอปราชอุ่นแก้ว จึงแต่งให้เจ้าอุ่นคำคุมไพร่พลพันหนึ่งขึ้นไปตั้งอยู่ บ้านแพ้ง เจ้าสิริยาคุมพลพันหนึ่งขึ้นไปตั้งอยู่เมืองเงิน เจ้าสุวรรณ พรหมา พระยาข่าบ้านคุมพล ๘๐๐ เศษขึ้นไปตั้งอยู่เมืองวา พระยาศรี มหาโน พระยานาเหนือคุมพล ๘๐๐ เศษขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปนใต้ แต่ บรรดากองทัพตั้งลำดับอยู่ตามหัวเมือง เปนพรมแดนต่อกันกับเมือง แฉวนหัวพ้าสิบสองปันนาลือ ครั้นถึงณเดือนสี่ขี้วอกสัมฤทธิศก เจ้าอุปราชาจึงอพยพครอบครัวหนีเข้ามาถึงเมืองไชย เจ้าอุปราชแล นายทัพนายกองทั้งปวง ก็คุมเอาเจ้าอุปราชาครอบครัวลงมาถึงเมือง หลวงพระบางเมื่อเดือนห้าขี้วอกสัมฤทธิศก ฯ

◎ ลุขี้ระกาศักราช ๑๒๑๑ (พ. ศ. ๒๓๙๒) เจ้าเมืองหลวงพระบาง เสิม จึงแต่งให้เจ้าอุปราชอุ่นแก้ว เจ้าอุ่นคำ เจ้าสิริยา เจ้าสุวรรณ พรหมา เจ้าสก เจ้าสิง พระยาเชียงใต้ ถือศรภักษรแลคุมเอาต้น ดอกไม้ทองเงินเครื่องราชบรรณาการ กับพาเอาเจ้าอุปราชาลงมา เผ้าทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ณกรุงเทพ มหานคร ฯ

◎ ลุ่ปีจอศักราช ๑๒๑๒ (พ.ศ. ๒๓๙๓) ณเดือน ๑๐ เจ้าหลวงพระบาง เสิมก็ถึงแก่พิราไลยณเมืองหลวงพระบาง ครั้นณวันเดือนอ้าย แรมสามค่ำ เจ้าอุปราชอ่นแก้วก็ถึงแก่อนิจกรรม ณกรุงเทพมหานคร ในปีจอโทศกทั้ง ๒ องค์ ฯ

◎ ลุ่ปีกุญศักราช ๑๒๑๓ (พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลที่ ๔) เดือน ๑๐ ข้างขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าอุปราชาเจ้าสุวรรณพรหมา ขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ครั้นเจ้าราชวงษ์จันทราชจะลงมาเผ้าทูลลาออง ธุลีพระบาท จึงพาเอาอุปราชาลงมาด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าราชวงษ์จันท์ให้เปนเจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุ่นคำให้เปนเจ้าอุปราช เจ้าบัวคำให้เปนเจ้าราชวงษ์ แล้วจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้พาเจ้าอุปราชาเมืองเชียงรุ้งขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จเปนแม่ทัพคุมพลทหารในกรุงนอกกรุงยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงแต่งให้อุปราชเจ้าราชวงษ์ เจ้าคำม้าว เจ้าสิวิษา เจ้าอุปราชา เจ้านายบุตรหลานเสนาบดีหลายคน คุมพลทหารสามพัน ขึ้นไปตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ฯ ตีเมืองเชียงตุง เจ้าสิวิษาก็ต้องยี่ถึงแก่กรรมในทิรบ ครั้นเลิกทัพกลับมาเจ้าคำม้าวก็หายไป ครั้งนั้นเจ้าอุปราชาก็เลยตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ลงมายังกรุงเทพมหานคร ฯ

◎ ลุ๋ปีขาลศักราช ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) นายเชียงคำปาเมือง หลวงพระบาง ท้าวบุญคง ท้าวอินทร์เมืองน่าน พวกเมืองเชียงตุงจับได้ไปแต่เมื่อปีฉลูเบญจศก หนีลงมาแจ้งความต่อเมืองหลวงพระบางเมืองน่าน วาพม่าจะยกกองทัพมาตีเมืองหลวงพระบางแสนหนึ่ง จะมาตีเมืองเชียงใหม่สองแสน เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน จึงมีหนังสือบอกลงมายังกรุงเทพมหานคร เจ้าพระยาสมุหนายกนำขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว ไม่ทรงไว้พระไทย ครั้นถึงเดือนอ้ายข้างขึ้นในปีขาลฉศกนั้น จึงมีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสุรสิงหนาทเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ให้พระยาสีหราชเดโชไชย พระยาราชวรานุกูล คุมไพร่พลในกรุงนอกกรุงสองพันเศษ ยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง กับพาเอาเจ้าอุปราชาเมืองเชียงรุ้ง เจ้าพรหมาเมืองหลวงพระบางขึ้นไปด้วย ครั้นพระยาสีหราชเดโชไชย พระยาราชวรานุกูลพาเอาเจ้าอุปราชาขี่ช้างเดินทัพขึ้นไปถึงศาลเจ้าเมืองน่าน ใต้เมืองหลวงพระบางระยะทาง ๒ คืน เจ้าอุปราชาไม่ลงช้างคำนับศาลเจ้าเทพารักษ์เข้าสิงสู่เอาเจ้าอุปราชาข้ามลงทางศีศะช้าง หนีเข้าป่าไป พระยาราชวรานุกูลมีบัญชาแต่งให้ท้าวเพี้ยเมืองหลวงพระบาง แลนายทัพนายกองคุมไพร่เที่ยวค้นหาเจ้าอุปราชาตามในป่าถึง ๑๕ วัน ๑๕ วัน จึงได้เจ้าอุปราชาคืนมา เจ้าอุปราชาไม่ได้สติสมประดี ไม่ได้รับประทานเข้าถึง ๑๕ วัน ๑๕ วัน ดูหน้าตาแลร่างกายของเจ้าอุปราชาเหลืองเหมือนกับคนทาขมิ้น เสนาท้าวเพี้ยจึงพร้อมกันแต่งขันยมาโทษไปไถ่แก่

เทพารักษ์ตามธรรมเนียมแล้ว เจ้าอุปราชาจึงได้สติสมประดี พระยาสีหราชเดโชไชย พระยาราชวรานุกูล ขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางเดือน ๔ ข้างขึ้น พักทัพตั้งค่ายอยู่ใต้วัดพระมหาธาตศรีธรรมอโศกราช แล้วพระยาสีหราชเดโชไชย จึงคุมเอาพลทหารขึ้นไปตั้งค่ายอยู่คกของใต้ปากแม่น้ำเชืองแห่งหนึ่ง ขึ้นไปตั้งค่ายเหนือบ้านราชหาญแห่งหนึ่งฯ

◎ ลุปีมโรงศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙) ณวันเดือน ๖ พระยาสีหราชเดโชไชย พระยาราชวรานุกูล ก็พาเอาเจ้าอุปราชาไพร่พลเลิกทัพกลับลงมายังกรุงเทพพระมหานคร พระยาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเจ้าอุปราชาเมืองเชียงรุ้ง พระราชทานนามสัญญาบัตร ทรงโปรดให้เปนเจ้ามหาอุปราชา พระราชทานพานหมากทองคำ เครื่องในทองคำ คนโททองคำ กระโถนทองคำ สัประทนอัดตลัด แลพระราชทานเสื้อผ้าตามสมควร เปนเครื่องยศบันดาศักดิ์ แล้วโปรดให้พระยาราชพินิจัยเชิญศุภอักษรกับพาเอาเจ้ามหาอุปราชาขึ้นไปส่งถึงเมืองหลวงพระบาง ณวันเดือน ๔ ปีมโรงอัฐศก ใจความในศุภอักษรนั้นโปรดเกล้า ฯ ว่า ให้เจ้าเมืองหลวงพระบางมีบัญชาแต่งให้เสนาบดีผู้มีสติปัญญาสมควรแก่ราชการพาเอาเจ้ามหาอุปราชาแลมารดาญาติพี่น้อง ท้าวพระยาครอบครัวขึ้นไปส่งถึงเมืองเชียงรุ้ง อนึ่งท้าวพระยาครอบครัวผู้ใดจะสมัคอยู่กับเมืองหลวงพระบางก็ให้อยู่ พวกใดจะสมัคกลับคืนไปบ้านเมืองก็ให้เจ้าเมืองหลวงพระบางมีบัญชาสั่งเสนาบดีจัดส่งขึ้นไปตามเจ้ามหาอุปราชา อย่า

ให้เจ้าเมืองหลวงพระบางมีความเสียใจ อย่าเสียดายแก่เงินทองสิ่งของเล็กน้อยเลย เจ้าเมืองหลวงพระบางก็กราบถวายบังคมรับพระบรมราชโองการใส่เหนือเกล้า ฯ พระยาราชพินิจจัยเห็นราชการเรียบร้อยแล้วเดือน ๕ ข้างแรมก็พาเอาไพร่พลกลับคืนลงมายังกรุงเทพมหานคร ฯ

◎ ครั้นถึงเดือน ๖ ปีมเสงนพศก ศักราช ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) เจ้าเมืองหลวงพระบาง จึงสั่งให้พระยาศรีมหานามตาแสงเชียงรุ้ง พาเอาเจ้ามหาอุปราชา แลมารดาญาติพี่น้องท้าวพระยาครอบครัวขึ้นไปส่งครั้นไปถึงเมืองปูนใต้ เจ้านางแว่น ๑ เจ้านางสนทลา ๑ พี่สาวน้องหญิงของเจ้ามหาอุปราชาก็ถึงแก่กรรมตายทั้ง ๒ คน เจ้ามหาอุปราชาจึงให้พระปรีมหานามตาแสงเมืองฮูนพักอยู่เมืองปูนเหนือ เจ้ามหาอุปราชาก็พาเอามารดาท้าวพระยาครอบครัวทั้งปวงขึ้นไปเมืองเชียงรุ้ง แล้วเจ้ามหาอุปราชากับมหาไชย เกิดอริวิวาทรบพุ่งกันในปีมเสงนพศกนั้น มหาไชยจึงอพยพครอบครัวเมืองพง หนีเข้ามาพึ่งเมืองหลวงพระบาง พำนักอาไศรยอยู่เมืองไชย แล้วมหาไชยเกณฑ์เอากองทัพกลับคืนไปตีเมืองเชียงรุ้ง ชัยได้เจ้ามหาอุปราชาเอาไปสำเร็จโทษเสียแล้ว มหาไชยยกขึ้นไปตีเมืองแจ่ ได้ทำสงครามแก่กันเปนสามารถ มหาไชยต้องปืนพวกเมืองแจ่ถึงแก่กรรมในที่รบ นายยงยตรมหาไชยแลท้าวพระยานายทัพนายกอง ก็พากันแตกกระจัดพลัดพรายลงมาเมืองไชย เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงสั่งให้พระยาเมืองซ้าย พระเชียงใต้คุมเอาไพร่พลยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองไชย เมืองอ่าย ประจำรักษาเขตรแดน ฯ

◎ ลุ่วอกศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ นายยงบุตรมหาไชยแต่งให้นางอกคำมารดาเลี้ยงลงมาเมืองหลวงพระบาง แล้วนายยงก็พาเอาท้าวพระยาไพร่พลคิดการขบถตีทัพพระยาเมืองซ้ายพระยาเชียงใต้ ที่ตั้งอยู่เมืองไชย เมืองอ่าย แตกกระจัดพลัดพราย แล้วก็อพยพกวาดเอาครอบครัวหนีขึ้นไปเมืองพง เจ้าเมืองหลวงพระบางจันทร์จึงสั่งให้เจ้าราชวงษ์คำบัว เจ้าราชบุตรแก่นคำเจ้าพรหมา คุมเอาไพร่พลยกขึ้นไปตามนายยงแลท้าวพระยาครอบครัวหาทันไม่ ก็พากันเลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง ฯ

◎ ลุ่ประกาศักราช ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕) ณวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เจ้าเมืองหลวงพระบางจันทร์รำฤกถึงพระเดชพระคุณพระบารมีแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงจัดได้เจ้าโฉมศรีบุตรเจ้าเมืองหลวงเสิม กับช้างทายล่าวช้างหนึ่ง แลต้นดอกไม้ทองเงินสิ่งของมงคลเครื่องราชบรรณาการลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ฯ

◎ ครั้นถึงเดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ในบุรกาตริศกนั้น ตาแสงเมืองไชยมีหนังสือบอกลงมายังเสนาบดีในสนามเมืองหลวงพระบางว่านายยงบุตรมหาไชยเมืองพง กับพระยาพระวิชา แลพระยากบิลยักษ์คุมเอาไพร่พลเมืองล่าเมืองพงยกเข้ามาตั้งค่ายอยู่บ้านนาหินเมืองไชย บอกว่าจะมากวาดเอาครัวพระยาไชยวงษ์เมืองล่า กับตัวเจ้าไชยวงษ์ขึ้นไปเมืองล่าเมืองพง เสนาบดีได้นำหนังสือขึ้นเผ้าเข้าอุปราชอุ่นคำผู้อยู่รักษาเมืองทราบแล้ว ไม่ไว้ใจแก่ราชการ จึงแต่งให้พระยา

เมืองขวา พระยาศริมหาโน เพี้ยจ่าหมื่นคุมไพร่พล ๙๐๐ เศษ ยกขึ้นไปน้ำยากน้ำอูทางหนึ่ง แล้วให้เจ้าพรหมาเปนทัพน่า เจ้าคำปาน เปนทัพหลัง ยกขึ้นไปเมืองงานาคะให้ถึงเมืองไชยทางหนึ่ง ให้เจ้าราชวงษ์คำขัว เปนแม่ทัพยกขึ้นไปตั้งอยู่ราชหาญทัพหนึ่ง พระยาเมืองขวา พระยาศริมหาโน เพี้ยจ่าหมื่น ได้รบทัพนายยงวัน๑ พระยาเมืองขวา พระยาศริมหาโน เพี้ยจ่าหมื่น ก็ล่าทัพหนีลงมาทางราชลิมเชียงดาหัวแม่น้ำงำ เจ้าพรหมา เจ้าคำปาน ยกขึ้นไปถึงบ้านเทียวเมืองไชย ได้รบทัพหลวงนายยงเวลา๑ พอพลบค่ำสิ้นแสงอัษฎงค์ดึกประมาณ ๓ ยามเศษ นายยงก็พาเอาท้าวพระยาไพร่พลเลิกทัพหนีไปทั้งกลางวันกลางคืนมิได้หยุด เจ้าพรหมา เจ้าคำปาน จึงแต่งให้พระยาศรีวรวงษ์ เมืองไชย เพี้ยคำชมภู นายอาสาคุมพล ๘๐๐ เศษ ตามนายยงขึ้นไปถึงเมืองปูนเหนือหาทันนายยงไม่ ครั้นถึงณวันเดือน๖ ปีขอ จัตวาศก (ศักราช ๑๒๒๔ พ.ศ. ๒๔๐๕) เจ้าพรหมา เจ้าคำปานก็เลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง แต่นายยงยกกองทัพเข้ามาตีเขตรแดนเมืองหลวงพระบางครั้งนั้น เจ้าเมืองหลวงพระบางลงมาเผ้าทูลละอองธุลีพระบาทณกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงพระราชทานสัญญาบัตรเพิ่มยศขึ้น ให้เปนพระเจ้าจันทรเทพประภาคุณ ศุภสุนทรธรรมธาดา พระเจ้านครหลวงพระบาง แล้วก็กรายถวายบังคมลาพาเอาเจ้านายบุตรหลานกลับขึ้นไป ฯ

◎ พระเจ้าเมืองหลวงพระบางจันทร์มิบุตรชาย ๕ องค์ ชื่อเจ้าสุวรรณองค์ ๑ เจ้าคำยัวองค์ ๑ เจ้าคำแสงองค์ ๑ เจ้ากัญญาองค์ ๑ มิบุตรหญิง ๗ องค์ ชื่อเจ้าคำบ่องค์ ๑ เจ้าคำด้วงองค์ ๑ เจ้าคำแว่นองค์ ๑ เจ้าคำผุยองค์ ๑ เจ้าทองดีองค์ ๑ เจ้าโสภาองค์ ๑ เจ้าคำอ้นองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าอุปราชอุ่นคำมิบุตรชาย ๒ องค์ ชื่อเจ้าคำสุกองค์ ๑ เจ้าศรีสุพรรณองค์ ๑ มิบุตรหญิง ๔ องค์ ชื่อเจ้าหนูคัมองค์ ๑ เจ้าหนูคำองค์ ๑ เจ้าคำหลาองค์ ๑ เจ้าอ่อนแก้วองค์ ๑ ฯ

◎ เจ้าราชวงษ์คำขัวมิบุตรชาย ๗ องค์ ชื่อเจ้าพรหมาองค์ ๑ เจ้าสุวรรณคำองค์ ๑ เจ้าคำดูองค์ ๑ เจ้าสุวรรณองค์ ๑ เจ้าดวงจันทร์องค์ ๑ เจ้าคำตันองค์ ๑ เจ้าคำอุ่นองค์ ๑ มิบุตรหญิง ๕ องค์ ชื่อเจ้าบุดดีองค์ ๑ เจ้าคำซาวองค์ ๑ เจ้าขนคำองค์ ๑ เจ้าทองวันองค์ ๑ เจ้าจันทสมุทองค์ ๑ ฯ

◎ พระเจ้าจันทรเทพประภาคุณเจ้าเมืองหลวงพระบางอยู่ในสมบัติ ๑๙ ปี ชนมายุ ๗๑ ถึงแก่พิราไลย (ในรัชกาลที่ ๕) เมื่อณวันพุฒเดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมเมีย ศักราช ๑๒๓๒ (พ.ศ. ๒๔๑๔) ฯ

สันฉบับเดิมเท่านี้

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

กรมศิลปากร
ห้องสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ มหาราชสยาม